

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýžková, Ján Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 20 — ČÍSLO 5

OBSAH

FELBER, H.: Všeobecná teória terminológie	129
MASÁR, I.: Jazyková a terminologická kultúra	135
MAJTÁN, M.: Metódy a ciele štandardizovania geografického názvoslovía	144
BARTKOVÁ, J.: Slovtovorná čeľaď slova <i>robot</i>	150
Základné názvy z astronómie	154

DISKUSIE

DOLNÍK, J.: Základné termíny lexikálnej semaziológie. . .	161
FINĐO, B.: Rozvíjanie kontinuity a formovanie nového v lekárskej terminológii . . .	169

ROZLIČNOSTI

Poster — výveska — panelová výveska. E. Rísová . . .	174
Jogový, jogistický. K. Hegerová	176
Andreiho či Andreia? J. Kerďo	177

SPRÁVY A POSUDKY

Sympatická knižka o jazykovej kultúre. K. Buzássyová	178
O používaní českých a moravských miestnych názvov. L. Dvonč	181
Správy z babylonskej veže. S. Ondrejovič.	183
O jazyku jednej reprezentačnej publikácie pre deti a mládež. D. Slančová.	185

SPYTOVALI STE SA

Chemipur — označenie čistej chemikálie, resp. chemicky čistej látky. I. Masár . . .	187
Vrátenka. P. Odaloš.	188
Urobiť si o niečom záver. K. Hegerová	189
Boj proti slovu boj? M. Pisárčiková	191
Ludský materiál. J. Pavlovič	191

Všeobecná teória terminológie

HELMUT FELBER

Na záver svojho dlhoročného pôsobenia vo funkcii profesora terminológie na viedenskej technike a riaditeľa INFOTERMU (ktorý vlastne vznikol jeho pričinením) spracoval profesor Helmut Felber prehľadnú a informačne až presýtenú príručku terminológie (*Terminology Manual*. Paris, UNESCO-INFOTERM 1984. 426 s.). Je to prakticky zameraná a prehľadná príručka o princípoch a metódach terminologickej práce rozdelená do siedmich kapitol. V prvých dvoch kapitolách sa hovorí o všeobecných princípoch terminológie podľa E. Wüsteru, v tretej sa rozšľachujú terminologické princípy, v štvrtej metódy terminografie (terminologickej lexikografie), v piatej sa upozorňuje na plánovanie a realizovanie terminologických projektov, v posledných dvoch kapitolách sú údaje o terminologickej dokumentácii a o literatúre. Treba povedať, že H. Felber dobre pozná a na príslušných miestach uvádza aj teoretické zásady a výsledky českej a slovenskej terminologickej školy.

V ďalšej časti uvádzame (s nevyhnutnými úpravami) základné myšlienky z kapitoly o základoch všeobecnej teórie terminológie.

☆☆☆

Teória terminológie tvorí neoddeliteľnú časť terminológie ako vedy. Realizuje sa v niekoľkých teoretických prístupoch troch klasických škôl: viedenskej, pražskej a sovietskej. V súčasnosti sa uplatňujú tri hlavné prístupy vo výskume terminológie: vecný, filozofický a lingvistický. Pri vecnom prístupe sa dostáva do centra úvah pojem a jeho

vzťahy k susedným pojmom, ako aj vzťah medzi pojmom a termínom. Hlavným znakom tohto prístupu je interdisciplinárnosť. Filozofický prístup sa v mnohom podobá vecnému. Zdôrazňuje sa v ňom triedenie pojmov do filozofických kategórií a vyvíja sa úsilie o vypracovanie klasifikačných teórií. Lingvistický prístup je založený na myšlienke, že terminológia je podmnožina slovnej zásoby špeciálneho (odborného) jazyka a že špeciálne jazyky sú podjazykmi jednotlivých jazykov. Aplikuje jazykové prostriedky na terminologické javy vrátane lexicografie.

Teóriu terminológie vypracoval prof. Eugen Wüster, zakladateľ viedenskej terminologickej školy. *Teória terminológie* je vedná disciplína, ktorá vznikla z praxe a je zameraná na praktické ciele. Utvára vedeckú bázu na terminologickú prácu, t. j. na aplikovanie terminologických princípov a metód, ktoré umožňujú národným a medzinárodným organizáciám uskutočňovať jednotnú terminologickú prácu čo najefektívnejšie.

Teória terminológie má vo vzťahu k jazyku tri špecifické vlastnosti.

1. Práca na terminológii sa začína od pojmov, sleduje sa úsilie o presné vymedzenie pojmov. Oblasť pojmov je nezávislá od oblasti termínov. Kým terminológovia hovoria o pojmoch, jazykovedci hovoria o význame slov. V terminológii pomenovacia jednotka je reprezentovaná termínom, ktorý je pripísaný pojmu. Pojem je význam termínu. Mnohí jazykovedci pokladajú slovo za nedeliteľnú jednotu obsahu a formy. V jazykovede treba brať do úvahy konotácie slov, ktoré pri termínoch nejstávajú.

2. Pre terminológa sú relevantné len pomenovania pojmov, termíny, nie pravidlá gramatiky. Gramatické pravidlá sa preberajú z bežného jazyka.

3. Terminologický pohľad na jazyk je synchronný, t. j. pre terminológiu je dôležitý súčasný význam termínov. Podstatný je systém pojmov.

Z hľadiska vývoja jazykov sú tiež dôležité isté vlastnosti:

1. Pri terminológii ide o zámerné tvorenie. V bežnom jazyku sa na základe úzu vypracúva istý štandard, nazývaný aj *deskriptívny štandard*. V terminológii by voľnosť pri zaobchádzaní s jazykom viedla k chaosu. Preto musia terminológovia začať svoju prácu úsilím o zhodu v pojmoch a termínoch. Tento druh zhody sa tiež nazýva štandardom alebo presnejšie *preskriptívnym štandardom*. Táto zhoda sa zvyčajne opiera o nejakú inštitúciu (štandardizačný orgán, odborné združenie), ktorá odporúča alebo predpisuje štandard.

Štandardizáciu terminológie možno chápať ako úsilie o zjednotenie výberom z jestvujúcich termínov alebo tvorením nových termínov. Výber termínov alebo tvorenie nových termínov vyžaduje predovšet-

kým zhodnotenie termínov a terminologických elementov, aby sa dosiahla optimálna zhoda medzi pojmom a termínom.

2. Štandardizácia jednotlivých termínov vyžaduje jednotné medzijazykové smernice, t. j. terminologické a terminografické princípy. Prípravou takýchto smerníc sa zaoberá technická komisia 37 *Terminológia (princípy a koordinácia)* v Medzinárodnej štandardizačnej organizácii.

3. Uprednostňuje sa písaná podoba pred ústnou.

Uvedené osobitosti majú isté dôsledky pre zachytenie termínov v slovníkoch. Pretože všetky pojmy skúmanej oblasti treba chápať ako časti pojmového systému, t. j. vo vzťahu k iným pojmom, heslá špeciálneho slovníka majú byť usporiadané systematicky. Len takého usporiadanie umožňuje porovnávať dva alebo viaceré jazyky za predpokladu, že každý pojem je definovaný.

Špecifickou vlastnosťou teórie terminológie je interdisciplinárnosť a transdisciplinárnosť. Na jednej strane je táto teória interdisciplinárnou oblasťou jazykovedy, logiky, ontológie, informatiky a jednotlivých špeciálnych oblastí ako biológie, inžinierstva, fyziky atď. Na druhej strane každá oblasť poznania a každá profesia potrebuje teóriu terminológie na rozvoj vlastnej terminológie. Okrem toho vznikajú špecifické pravidlá pre terminológiu jednotlivých špecifických oblastí, ktoré musí teória terminológie brať do úvahy.

Pretože pojmový obsah špeciálnych oblastí, ako je inžinierstvo, chémia, biológia, ekonomika, tvorí základ jednotlivých terminológií, teória terminológie chápe terminologickú prácu ako činnosť špecialistov v daných odboroch, ktorá vyžaduje účasť profesionálnych terminológov alebo jazykovedcov špecialistov.

V lingvistikе, logike, ontológii jestvuje viacero rozdielnych teórií. Preto je potrebné ustavične skúmať nový vývoj v týchto oblastiach z hľadiska ich aplikability v teórii terminológie. V dôsledku toho teória terminológie je výskumná oblasť, ktorá musí brať do úvahy výsledky výskumu v iných disciplínach, ktoré sú relevantné pre teóriu terminológie, ako aj skúsenosti z praktickej terminologickej práce.

O vzťahu terminologickej teórie k ontológii treba povedať toto: Pojmy nejestvujú v realite. Ľudia žijú vo svete predmetov, ktoré jestvujú viac alebo menej nezávisle od nich ako mysliacich bytostí. Každý objekt je neopakujúce sa individuum. Jednotlivé objekty môžu byť materiálne, napr. *dom*, *lietadlo*. Ale môžu byť aj nemateriálne, ako napr. *včerajšia búrka*, o ktorej sa dnes hovorí. Individuálne objekty sú označené vlastnými menami, napr. riekou *Temža*, alebo termínmi, ktoré sú pripísané bezprostredne jednotlivým pojmom.

Grécky filozof Aristoteles ako prvý rozlíšil dva druhy asociácií

myšlienok, totiž asociácie založené na podobnosti (vzťahy abstrakcie alebo logické vzťahy) a na príťažlosti (ontologické vzťahy).

V teórii terminológie možno využiť aj niektoré prvky klasickej logiky. Ústredné postavenie má sám pojem *pojmem* a jeho vzťahy k iným pojmom; sú to uholné kamene teórie a tvoria východiskový bod v každej terminologickej práci. Prvé výskumy povahy pojmov siahajú až do starých gréckych filozofických škôl. Platón vo *Faidrovi* (teória ideí) a *Teaitetovi* (o poznaní) nastolil otázky, ktoré možno pokladať za začiatky teórie pojmov a epistemológie. Platónov žiak Aristoteles položil základy logiky, ktorú označil ako analytiku, t. j. disciplínu zaoberajúcu sa základnými zákonmi pojmov, charakteristiky, uvažovania, vyvodzovania, definície atď.

Teória terminológie sleduje veľmi praktické ciele. Pojem sa definuje ako element myslenia, ako mentálny konštrukt, ktorý reprezentuje materiálny alebo nemateriálny individuálny objekt. Pojem sa skladá zo súboru charakteristík, ktoré možno poznať ako spoločné istému počtu individuálnych objektov a ktoré používame ako prostriedky na myšlienkové usporiadanie a na komunikáciu. Aj tieto charakteristiky sú pojmami.

Pojmami sa zaoberá náuka o pojmoch (konceptológia), základná disciplína logiky, a spolu s teóriou designácie tvorí dva dôležité piliere teórie terminológie. Konceptológia je blízka sémantike, ktorá patrí do lingvistiky. Treba však zdôrazniť, že je iba blízka či podobná. Konceptológia je založená na pojme jestvujúcim nezávisle od termínu, ktorého je významom. Termín sa pripisuje pojmu, pravda, po príslušnej úvahe, či tento termín korešponduje s daným pojmom. Pripísaniu predchádza zhodnotenie jazykového symbolu, ktorý sa má pripísať. Tento symbol môže už jestvovať ako termín, alebo termín treba utvoriť na základe charakteristík, ktoré sú integrálnymi zložkami daného pojmu. Sémantika skúma významy slova, ktoré neexistujú nezávisle od slova. Sémantika predpokladá existenciu jazykového symbolu *slovo*, na to neslobodno zabúdať. Nanešťastie termín *sémantika* sa v súčasnosti používa veľmi voľne. Pre konceptológiu je charakteristické skúmanie povahy pojmov, ich vzťahov a reprezentácie pojmov v systémoch.

Vzťahy medzi pojmami poznal už Aristoteles. Logické vzťahy nadradenosti, podradenosti a priradenosti výslovne opísal I. Kant v diele *Kritik der reinen Vernunft*. Systém pojmov skúmal biológ Durand de Gros r. 1899. Rozsiahle výskumy významu robil G. Frege r. 1892.

V teórii terminológie hrá poprednú úlohu aj problém, ako ľudská myseľ poznáva individuálne pojmy a ako tvorí pojmy o nich zovšeobecňovaním, abstrahovaním. Ako zdôraznil L. Bochenski, epistemo-

lógia má základnú dôležitosť pre terminológiu. Medzi týmito dvoma disciplínami je ustavičná výmena myšlienok.

Každé poznanie je výsledkom psychického procesu, ktorý vedie k poznatku. Tento proces nie je stav, ale činnosť subjektu. Poznávanie je rovnako ako poznatok čosi psychické, viazané na individuum. Nie je možné objektívne poznanie odtrhnuté od subjektu. Poznávanie v plnom rozsahu vyúsťuje do uvažovania, ktorým sa objektívny súd prijíma alebo zamietá. Nižším procesom poznávania, ktorý vedie k utvoreniu subjektívneho pojmu, je porozumenie. Myslenie treba odlišovať od poznávania; myslenie treba chápať ako myšlienkový pohyb od jedného objektu k ďalšiemu. Cieľom myslenia je tvorba poznatkov.

Na sprostredkovanie svojich pojmov a súdov iným a na uľahčenie myslenia pre seba používame jazykové znaky zvukovej alebo písanej povahy, ktoré sa skladajú zo slov a podobných symbolov. Jazyk neopisuje objekty priamo, ale opisuje objektívne pojmy a súdy. Nezobrazujeme objekt taký, aký je, ale taký, ako o ňom myslíme. Prirodzene, jazyk nezobrazuje objekty a súdy vždy adekvátne. Môže sa stať, že jazykový symbol zobrazuje viaceré objekty (polysémia) alebo niekoľko symbolov zobrazuje ten istý objekt (synonymia). Pretože jazyk má poprednú úlohu v ľudskom poznávaní (najmä preto, že ľudské poznávanie je podmienené spoločensky, t. j. to, čo poznali iní, stáva sa známym prostredníctvom jazyka), jazyková analýza a interpretácia je jednou z najzávažnejších metód poznávania.

Vo vzťahu k jazykovede najdôležitejším faktom je to, že termín je jazykový symbol tvorený slovami alebo prvkami slova (F. de Saussure), že slovná zásoba je istým spôsobom štruktúrovaná (J. Trier, O. Weisgerber). Moderní sémantici uznávajú jestvovanie istej hierarchickej štruktúry v slovnej zásobe, najmä hyponymiu. To je vlastne analógia konceptológie v teórii terminológie. Takáto hierarchická štruktúra v slovnej zásobe bežného jazyka je však vo väčšine prípadov alebo predvedecká, alebo odráža zastaraný vedecký systém. Tie časti lexikografie, ktoré sú relevantné pre teóriu terminológie, zahrnul E. Wüster do terminologickej lexikografie, novšie nazývanej aj *terminografia*. Terminografický prístup je charakterizovaný systematickým usporiadaním termínov.

Vo vzťahu k aplikovanej lingvistike zaujíma sa teória terminológie o výsledky štúdia odborných jazykov. Odborný jazyk sa chápe ako súhrn všetkých jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú v oblasti vymedzenej vecným okruhom istej profesie. Kým však terminológia sa sústreďuje na terminologickú jednotku (t. j. na pojem reprezentovaný termínom), výskum odborného jazyka sa presúva od tradičných lexikálnych jednotiek na širšie komunikatívne súvislosti, ktoré tvoria základ na konštituovanie celých textov. Pri štúdiu od-

borného jazyka možno rozlišovať terminologické hľadisko a podjazykové hľadisko, ale obidva prístupy sa dopĺňajú. Pre podjazyk je terminológia hlavným nositeľom informácie v jednotlivých odborných jazykoch. Je to súhrn takých špeciálnych lexém, ktorých významy sú pojmy tvoriace systém v jednotlivých vecných oblastiach. Terminológia je podmnožina slovnej zásoby odborného jazyka, ktorá je zase časťou podsystému slovnej zásoby bežného jazyka.

Z hľadiska teórie komunikácie treba rozlišovať dve stránky: obsah komunikácie a vonkajšiu formu komunikačných jednotiek. V odbornom jazyku pojmy a lexémy sú zložkami v obsahoch komunikačných jednotiek, jazykové symboly a skupiny jazykových symbolov sú vonkajšou formou komunikačných jednotiek.

Obsahy komunikácie v odborných jazykoch sú určené pojmami. Individuálny pojem treba skúmať vo vzťahu k súvisiacim pojmom v danom systéme. Od susedných pojmov sa pojem odhraničuje definíciou. Termín a pojem sú spojené zámerne. V bežnom jazyku sú významové polia pripojené na slovo, slovo a významy tvoria neoddeliteľnú jednotu.

Tri najdôležitejšie typy jazykových symbolov v komunikácii sú *slovo*, *termín* a *tezaurové slovo*. *Slovo* je jazykový symbol, na ktorý je ako obsah napojených spravidla viacero rozličných významov, ktoré na rozdiel od pojmu nie sú presne rozlíšené, často s nejasnými prechodmi od jedného významu k druhému a s početnými významovými odtienkami. Špecifický významový odtienok v danej situácii je vymedzený kontextom, v ktorom sa slovo používa. Slovo teda závisí od kontextu.

Termín je jazykový symbol pripisovaný jednému alebo niekedy aj viacerým pojmom. *Pojem* je význam termínu. Termínom môže byť slovo alebo skupina slov, písmeno alebo grafický symbol, skratka, akronym, notácia atď. Pojem jestvuje nezávisle od kontextu. Pretože termín sa pripisuje istému pojmu, termín je závislý od systému pojmov, ku ktorému daný pojem patrí. Termín si ponecháva špeciálny význam aj mimo kontextu, lebo ide o význam prislúchajúci termínu v istom systéme pojmov.

Tezaurové slovo je jazykový symbol používaný na indexovanie a vyhľadávanie informácie. Môže to byť slovo, termín alebo meno. Vo väčšine prípadov je to termín, ktorý funguje ako deskriptor alebo nie-deskriptor. Deskriptor má význam závisiaci od daného informačného systému.

Teória terminológie má isté vzťahy aj s informatikou. V informatike a dokumentácii sa na opis formy alebo obsahu dokumentu používajú malé jednotky nazývané dáta (údaje). Forma dokumentu sa opisuje prvkami bibliografických údajov, obsah dokumentu sa opisuje

indexovými termínmi, ako sú kľúčové slová, deskriptory, ktoré slúžia na vyhľadávanie informácie. V terminológii sa informácia o pojmoch ukladá do terminologických údajov a asociovaných údajov, ktoré sú spísané podľa kategórií v terminologických záznamoch. Na automatické spracúvanie terminologických údajov je potrebné špeciálne programové vybavenie (software). Formuje sa komputelizovaná terminografia.

Napokon treba uviesť aj vzťah teórie terminológie k teórii klasifikácie ako odvetviu poznávania. Podľa E. Wüsteru jestvujú dva typy klasifikácie: klasifikácia pojmov a klasifikácia objektov. Sám objekt reprezentovaný termínom je tiež pojem. Podľa E. Wüsteru v pojmových systémoch jestvujú vzťahy medzi intenziami pojmov alebo medzi individuálnymi zložkami, ktoré sú reprezentované pojmi. Tento posledný vzťah je nepriamy pojmový vzťah. Ale vo vecných systémoch vzťahy medzi členmi klasifikácie (objektmi) sa týkajú výskytu objektov. Preto je väčšia voľnosť pri konštruovaní vecných systémov než pri konštruovaní pojmových systémov. Spojenie pojmov vedie k novému pojmu, spojenie objektov nie.

V blízkej budúcnosti budú musieť spolupracovať aj teória terminológie a náuka o počítačoch, lebo bádanie v oblasti umelej inteligencie, vznik poznatkových systémov súvisí s pojmi, s pojmovými systémami, so spájaním pojmov, s konceptuálnym zobrazovaním reality atď. V navrhovaní poznatkových systémov má dôležitú úlohu konceptológia, t. j. pojmové zobrazovanie reality. Preto treba očakávať, že teória terminológie bude značne prispievať k rozvoju náuky o počítačoch.

Podľa anglického originálu
spracoval Ján Horecký

Jazyková a terminologická kultúra

IVAN MASÁR

1. Pojem *jazykovedná politika* vymedzený ako činnosť lingvistickej riadiacej sféry, ktorej predmetom je pôsobenie v oblasti jazyka (vnútornej jazykovej situácie), a to v súlade s pôsobením jazykovej politiky [porov. Horecký, 1986] a postulát, že z pozície jazykovedcov, resp. jazykovedného pracoviska je nevyhnutné usmerňovať jazykovú prax v celom rozsahu [Kočiš, 1986], stimulujú uvažovať o terminológii a o vzťahu jazykovej kultúry a terminológie. Aplikovaná zložka ter-

minológia je totiž veľmi výraznou oblasťou pôsobenia jazykovedcov, je priestorom, kde sa jazykovedná politika uplatňuje tradične a vcelku aj účinne. Súvisí to s viacerými jazykovými aj mimojazykovými činiteľmi, medzi nimi na prvom mieste s tým, že v aplikovanej terminológii sa jazykovedná politika orientuje na presne vymedzený okruh adresátov, na veľmi konkrétneho adresáta, ktorého záujem o spoľahlivé, premyslené a jemne vypracované pomenúvacie prostriedky je motivovaný potrebou bezporuchovej odbornej komunikácie, ako aj potrebou zmocňovať sa nových pojmov, a tak odborne napredovať.

Konštatácia o účinnosti a efektívnosti zasahovania jazykovedcov do rôznych oblastí odbornej terminológie sa opiera o dlhoročné skúsenosti z práce v terminologických komisiách, predstavujúcej osobitný typ spolupráce jazykovedcov s odborníkmi rozličných odborov. Táto skúsenosť ukazuje, že terminologické slovníky, súpisy termínov, terminologické normy a odporúčania vzniknuté v rámci takejto spolupráce sa v konkrétnom odbornom okruhu pociťujú ako záväzné a v praxi sa hojne, hoci nie vždy bezvýhradne používajú. Aj o našej terminologickej praxi teda v prevažnej miere platí, že odporúčania terminológov (odborníkov z jednotlivých odborov a jazykovedcov) majú principiálne zákonodarné črty (Petuškov, 1972, s. 103).

V súvislosti s konfrontáciou metód jazykovej politiky v socializmom a nesocialistickom spoločenstve J. Horecký (1985) uvádza, že v socialistickej jazykovej politike sa využíva metóda jazykovej výstavby, dotvárania a ušľachovania terminológie. Táto metóda predpokladá spoluprácu odborníkov s jazykovedcami. U nás sa takáto spolupráca intenzívne rozvinula najmä po oslobodení (porov. Masár, 1982; tenže, 1985).

2. Do spolupráce s odborníkmi rozličných odborov vstúpili jazykovedci s novou koncepciou, vlastne s ucelenou teóriou, ktorej nosné prvky veľmi úzko súvisia s podstatou vzťahu medzi jazykovou kultúrou a terminológiou. Základom koncepcie práce v oblasti terminológie je chápanie termínu. V úvahe o motivačnej zreteľnosti a v jej rámci v odmietaní tzv. teórie hieroglyfickosti a paralelnej teórie, podľa ktorej pomenúvacie prostriedky používané v odbornej sfére sú iba technickými termínmi, obhajuje sa myšlienka, že terminológia jednotlivých odborov tvoria systém súvisiaci s celonárodným jazykom (Horecký, 1956, s. 50). Súčasne sa predpokladá možnosť i potreba zasahovať do tohto systému so zámerom zabrániť vzniku dvoch alebo aj troch paralelných terminológií konkrétneho odboru, príp. zabrániť tomu, aby si každý odborník tvoril vlastnú terminológiu (porov. tamže).

Ako je známe, celonárodnú, resp. celospoločenskú platnosť má iba spisovná forma jazyka. Z toho potom vychodí, že terminológia má tvoriť (a naozaj aj tvorí) pevnú zložku slovnej zásoby spisovného ja-

zyka. Logickým dôsledkom takéhoto zaradenia terminológie do slovej zásoby je požiadavka, že každý termín má mať predovšetkým spisovný ráz (tamže; porov. aj Horecký, 1967, s. 130), t. j. musí vyhovovať všetkým hláskoslovným a slovotvorným pravidlám a musí byť zrozumiteľný čo najširšiemu okruhu príslušníkov spoločenstva hovoriaceho po slovensky. Z tejto koncepcie je jasné, že terminológia priamo vstupuje do služieb jazykovej kultúry, ktorej konštituentom ako komplexného pojmu je spisovnosť.

3. Pri ustaľovaní, dotváraní a revidovaní termínov a vlastne pri všetkých operáciách na tvorbe oficiálnych terminologických pomôcok, ako sú terminologické slovníky, súpisy termínov, klasifikačné schémy, podklady na počítačové spracovanie terminológie atď., ráta sa teda iba so spisovnými pomenúvacími prostriedkami. So zreteľom na pružnú náhradu nespisovného termínu spisovným, ako aj so zreteľom na terminologickú kontinuitu sa ukázalo užitočné registrovanie nespisovných termínov, ktoré sa označujú rozličnými kvalifikátormi (spravidla skratkami *nespráv.*, *nevhod.*). Táto prax sa zaviedla už v prvom terminologickom slovníku vydanom po oslobodení — v *Právnickom terminologickom slovníku* (1952), kde sa ako nesprávne kvalifikujú napr. termíny *obmyselnosť*, *movitosť/nemovitost*, *nezletilec/nezletilý* a namiesto nich sa zavádzajú termíny *nestatočnosť*, *hnuteľnosť/nehnuteľnosť*, *maloletý*. Na túto prax nadväzujú ďalšie terminologické slovníky, názvoslovné normy, súpisy termínov publikované v jazykovedných časopisoch (*Slovenské odborné názvoslovie*, *Československý terminologický časopis*, *Kultúra slova*) a nadväzuje sa na ňu aj pri konzultáciách s individuálnymi záujemcami o terminológiu v jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Aby sme však nezostali iba pri takomto všeobecnom zistení, uvedieme na ilustráciu niekoľko príkladov z rozličných odborov.

V súpise stomatologických termínov (porov. *Kultúra slova*, 7, 1973, s. 168—179) sa okrem iných upozorňuje na neústrojne utvorené termíny *bujenie*, *extenčná dlaha*, *ihelec* a kodifikujú sa náležite utvorené podoby *bujnenie*, *extenzná dlaha*, *ihlovec*. V súbore astronomických termínov sa ako nenáležité kvalifikujú termíny *blinkkomparátor*, *sferoidálna galaxia* a namiesto nich sa ustaľujú termíny *svetelný komparátor* (pozri *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 342), *sférická galaxia* (tamže, 14, 1980, s. 170). V nedávno vydanom Dopravnom slovníku (1984), ktorý síce nie je klasickým terminologickým slovníkom, ale spracúva odbornú lexiku takého celospoločensky závažného odboru, akým je doprava, sa napr. zloženina *stop-kohútik* hodnotí ako nesprávne pomenovanie aj pre *protipožiarny kohút*, aj pre *uzavierací kohútik paliva*. O dopravnej terminológii možno azda aj v tejto súvislosti uviesť, že sa jej u nás tradične venuje mimoriadna pozornosť, čo vidieť z to-

ho, že z tejto oblasti vyšli štyri terminologické slovníky, *Dopravný slovník* a značný počet názvoslovných noriem. Popri výmene generácií v doprave, popri tzv. morálnom opotrebovaní zariadení, strojov a nástrojov v doprave a prirodzene popri zmene spoločenských podmienok ako najvážnejšom faktore ovplyvňujúcom pohyb v slovnej zásobe celkom isto vplývajú aj publikované materiály na cibrenie citlivosti používateľov dopravnej terminológie na jazykovú správnosť. Aj to je jedna z príčin, že sa z oblasti dopravy, konkrétnejšie železničnej dopravy vytrácajú slangové názvy majúce pôvod v nemčine a „čoraz viac sa uplatňujú spisovné pomenovania osôb, prístrojov a predmetov, napr. *závorár* namiesto *šrankár*, *pomocník rušňovodiča* namiesto *hajcer*, *posunovač* namiesto *šiber*, *koľajnica* namiesto *šina*, *skrutka* namiesto *šrauba*, *hrana* namiesto *kantňa*“ (Meliš, 1985). Ako vidieť z príkladov, terminologické materiály sú priamym pomocníkom jazykovej kultúry chápanej v tomto prípade jednorozmerne ako jazyková správnosť.

4. Jazyková kultúra je teda integrálnou zložkou terminológie a starostlivosť o ňu veľmi vážnym momentom v celkovej starostlivosti o terminológiu. Je prirodzené, že o jazykovú kultúru v terminológii sa starajú predovšetkým jazykovedci. Napriek tomu by však nebolo primerané redukovať účinkovanie jazykovedcov v terminologickej činnosti rozvíjanej na rozličných úsekoch výskumu, vedy a výroby len na „stráženie“ jazykovej správnosti. Takto ich pôsobnosť často chápe širšia verejnosť, niekedy aj odborné kruhy. Terminologická práca stojí totiž nielen na princípoch jazykovej správnosti, ale paralelne s nimi sa rozvíja na špecifických terminologických princípoch, ktoré u nás sformulovali do terminologickej teórie a zároveň preniesli i do praxe práve jazykovedci (porov. základnú prácu J. Horeckého, 1953 a jeho mnohé závažné terminologické štúdie). Princíp motivačnej zreteľnosti, systémovosti, derivatívnosti a ďalšie princípy sú pre terminologickú činnosť natoľko významné, že v súvislosti s ich aplikáciou pri príprave terminologických materiálov treba hovoriť o terminologickej kultúre (termín *terminologická kultúra* pozri napr. u Kandelakiovej, 1969, s. 3), a to analogicky, ako sa dodržiavanie princípov jazykovej správnosti, starostlivosti o kultivovanosť jazykových prejavov atď. pokrýva termínom jazyková kultúra.

4.1. Spomedzi citlivých a veľmi aktuálnych otázok spätých s terminologickou kultúrou uvedieme na prvom mieste okruh preberania cudzojazyčných termínov. V zásade možno súhlasiť s názorom, že pri praktickom riešení konkrétnych prípadov majú posledné slovo odborníci, ktorí používajú príslušnú terminológiu (Danilenková, 1972, s. 10). V našej situácii to však jazykovedcov neoslobodzuje od povinnosti pripomínať (niekedy aj dosť dôrazne), že moderná slovenská odbor-

ná terminológia sa začala vypracúvať na iných princípoch ako povedzme terminológie v nesocialistických spoločnostiach a že je výhodné dotvárať ju na tých istých princípoch, že neuvážené priamočiare preberanie termínov môže byť príčinou komunikačných porúch, rozrušovania terminologických mikrosystémov a iných negatívnych javov (príklady pozri Bosák, 1985). V intenciách jazykovednej politiky je teda užitočné orientovať pôsobnosť jazykovedcov pri spolupráci s odborníkmi na tlmenie expanzívneho preberania cudzích termínov a na posilňovanie úsilia tvoriť aj nové potrebné termíny v zhode sa spomenutými princípmi a zaisťovať tým vysokú terminologickú kultúru vydávaných terminologických materiálov.

4.2. V aplikovanej terminologickej práci sa pripisuje veľmi dôležitá úloha klasifikácii pojmov a ich definovaniu. Súvisí to s tým, že klasifikácia vo svojej podstate predstavuje „v koncentrovanej podobe všetky poznatky daného odboru“ (Zich, 1970, s. 3) a okrem toho je dobrým východiskom pri definovaní mnohých pojmov. Klasifikáciou sa odкрývajú vzťahy medzi pojmi, predovšetkým vzťah nadradenosti/podradenosti, ktorý sa dá efektívne využiť pri formulovaní definícií. Je známe, že vysoké percento definícií v terminologických slovníkoch, normách atď. sa zakladá práve na takomto vzťahu.

Proti terminologickej kultúre sú však všetky také postupy uplatňované v praktickej terminologickej činnosti, keď sa síce v istej etape práce urobí klasifikácia pojmov, ale potom sa efekt tejto práce oslabí a niekedy až znehodnotí mechanickou klasifikáciou — abecedným usporiadaním celého materiálu roztriedeného predtým podľa iných kritérií. Ako príklad na tento postup možno uviesť spomínaný *Dopravný slovník*, ktorého materiálovou bázou sú dva systémovo usporiadané slovníky, ale sám slovník je usporiadaný abecedne. Na nevýhody takéhoto postupu a na jeho negatívne dôsledky pre prax upozorňuje me na inom mieste (Masár, 1984, s. 371—372).

Okrem toho, že klasifikácia sprehľadňuje celý materiál, zároveň uľahčuje rozhodovanie o type definície, ktorý potom treba podľa možnosti jednotne používať v celom zostavovanom súbore. Terminologickú kultúru nepodporuje varírovanie typov definícií (bližšie o nich pozri Roudný, 1979, s. 5—8) v tom istom súbore termínov, napr. varírovanie obsahovej a postulátovej definície, ako ukazuje tento príklad:

múzejný scenár

opisne realizovaný projekt expozičného textu s určením významových a vzťahových zložiek, s ich priestorovou lokalizáciou, vnútornou nadväznosťou, spravidla aj s odkazom na prameň; model kompozície expozičného textu

(*Terminologický slovník ...*, s. 41)

biografický obraz autora

biografický obraz autora sa v literárnom múzeu uplatňuje vo viacerých postupoch: 1. obraz autora je prevzatý z literárnej tradície (z názorov literárnej histórie a kritiky) a prezentuje sa ako obraz konvenčný alebo ako ustálený mýtus, ako výrok (súd) o autorovi; 2. obraz autorskej biografie je rekonštrukciou parciálnych obrázkov „zo života“ (z archívnych a dobových dokumentov, kontaminovaním autobiografie a biografie, bibliografie a vecných pamiatok); obraz autorskej biografie môže byť špecifickou konštrukciou muzeologickej heuristiky; literárne múzeum nezávisle od tradičnej ustálenej mienky, na základe nových historických objavov tvorí obraz autorovej biografie; v prvých dvoch prípadoch je obraz autorskej biografie torzovitý, nekompletný, v treťom prípade ide o literárnohistorické skratky; literárny múzejník má k dispozícii „starší“ obraz autorovej biografie a modeluje ho novými prístupmi, novým materiálom, čo nevyhnutne vedie k spájaniu „starého“ obrazu s „novým“ — heuristickým.

(Tamže, s. 45—46)

Takéto výrazné rozdiely v type definícií oslabujú praktickú použiteľnosť terminologickej pomôcky a komplikujú ďalšie spracúvanie materiálu napr. do počítača. Každý spôsob výkladu má svoje miesto inde (prvá ukážka je typická pre terminologický slovník, druhá reprezentuje neslovníkový odborný text, prípadne encyklopedický text).

Z hľadiska terminologickej kultúry nie je primeraný taký spôsob vymedzenia pojmu, v ktorom sa iba konštatuje, že istý termín (názov, pomenovanie) je spoločným termínom dvoch pojmových jednotiek:

nukleón

spoločný názov pre protón a neutrón

baryón

spoločný názov pre nukleóny a hyperóny

(Z návrhu súboru termínov pripravovaných v komisii pre fyzikálne názvoslovie pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov pri SAV)

Podobné vymedzenia sú vlastne len kvázivymedzenia. Zdá sa, že skutočnú definíciu treba v podobných prípadoch oprieť o syntézu vlastností obidvoch objektov, t. j. o vlastnosti, ktoré sa istým spôsobom prejavujú v treťom, hierarchicky vyššie postavenom objekte (porov. definíciu termínu *nukleón* — niektorá z elementárnych častíc tvoriacich jadro [protón alebo neutrón] uvedenú v terminologickom súpise Základné názvy z fyziky. Kultúra slova, 19, 1985, s. 345—349). Vymedzenia typu *spoločný názov pre ...* sú z definičného hľadiska i z hľadiska poznania podstaty definovaného pojmu neuspokojujúce. Je málo pravdepodobné, že by takto vymedzené pojmy/termíny mali iba pomenovacia funkciu a neboli aj reálnymi objektmi v sústave pojmov.

Hodnotu definície nemožno prisúdiť ani takým formuláciám, v ktorých sa iba formálne odchodnými prostriedkami vyjadruje niektorý komponent termínu (napr. *mera presnosti* = miera charakterizujúca presnosť), v ktorých sa vlastnosť istej operácie opisuje ako zmena očakávaného výsledku (napr. *nepresnosť merania* = zmeny nameračných hodnôt) ap.

Napokon je potrebné pripomenúť, že čisto jazyková správnosť termínov a ich definícií paralelne slúži jazykovej aj terminologickej kultúre. Niektoré prípady, keď sa v definícií používajú nepresné alebo nejasné formulácie, keď sú v definíciách gramatické a štylistické nedostatky atď., sa analyzujú na inom mieste (Masár, 1980, s. 349–351).

4.3. Medzi najnáročnejšie úlohy v starostlivosti o terminológiu patrí zavádzanie a pomenúvanie nových pojmov a v rámci tejto úlohy skúmanie, či naozaj ide o nové pojmy, či sú rozdiely v zavádzaných pojmoch dosť ostré, či sa teda nové pojmy dajú v praxi presne rozlišovať a pružne používať. Odpoveď na podobné otázky úzko súvisí s terminologickou kultúrou. Na ilustráciu tejto terminologickej problematiky uvádzame rozbor termínov *vecnina*, *múzejný exponát*, *múzejný dokument*. Z definícií týchto termínov (porov. *Terminologický slovník*, s. 40–41) sa dá zostaviť takéto logické spektrum príslušných pojmov:

vecnina:

1. prvok múzejného textu
2. má povahu materiálneho predmetu
3. má dokumentárny, argumentačný, ilustračný a literárnohistorický význam

múzejný exponát:

1. prvok múzejného textu
2. má povahu spredmetnenej literárnej informácie
3. zastupuje pôvodné texty a predmety
4. má charakter textu, vecniny ap.
5. je nositeľom primárnej informácie

múzejný dokument:

1. prvok literárnomúzejného textu
2. hmotný alebo duchovný predmet zviazaný s literárnym (kultúrnym) životom
3. má úlohu „svedka“, argumentu, ilustrácie, faktu, prameňa, exponátu
4. je nositeľom sekundárnej literárnomúzejnej komunikácie.

Ak porovnáme predikáty z logického spektra uvedených pojmov, ukáže sa veľká príbuznosť až totožnosť pojmov *vecnina* a *múzejný dokument*: obidva sú prvkami múzejného textu, pre obidva je charakteristickou črtou predmetovosť, obidva spĺňajú v konkrétnom vecnom zaradení rovnaké funkcie. Z toho možno urobiť jednoznačný záver:

v definícii jedného alebo druhého pojmu treba zachytiť znaky, ktoré presvedčivo ukážu rozdiel medzi vecninou a múzejným dokumentom. Ak takéto znaky nejestvujú, nie je potrebné zavádzať obidva pojmy, pretože sa v praxi nebudú môcť spoľahlivo rozlišovať a budú sa zamieňavo používať ako synonymá. Ako je známe, synonymá nie sú v oblasti odbornej terminológie osobitnou prednosťou a terminologickú kultúru skôr oslabujú ako podporujú.

Aj predikáty pojmov *múzejný exponát*, *múzejný dokument* ukazujú, že obidva pojmy majú niektoré spoločné črty (porov. prvý a druhý predikát v obidvoch spektrách), ale sú medzi nimi aj uchopiteľné rozdiely, napr. rozdiely vo funkcií pomenúvaných objektov (porov. piaty predikát pri pojme *múzejný exponát* a štvrtý predikát pri pojme *múzejný dokument*), takže v používaní týchto pojmov by nemali v praxi vzniknúť vážnejšie ťažkosti.

V logických spektrách sledovaných pojmov (pravdaže, aj vo výkladovom texte) sa špecifickým spôsobom používa slovo *text*. Treba mu venovať osobitnú pozornosť.

Ak sa na pomenovanie nových pojmov používajú prostriedky bežnej slovnej zásoby, prípadne termíny z iných odborov (v prípade slova *text* ide o terminologizáciu prevzatého termínu *text* — bližšie o tomto type terminologizácie pozri Poštolková, 1984, s. 91—92), je nevyhnutné dôkladne zvážiť ich jestvujúce významy a nepreťažovať ich významami, ktoré sú vzdialené od ustálených a všeobecne známych významov. Príkladom na takéto preťaženie je termín *múzejný text*. So zreteľom na bežné chápanie termínu *text* ako súboru gramaticky a sémanticky stvárnených výpovedí (Horecký — Ráczová, 1979, s. 171) spojenie slov (termín) *múzejný text* ťažko možno chápať inak ako text konkrétneho autora vystavený alebo iným spôsobom použitý (napr. reprodukováný z magnetofónového záznamu) v múzeu, resp. ako slovný sprievod pri muzeálnych exponátoch. Koniec koncov zhruba takto sa chápe význam spojenia *múzejný text* v definícii termínu *literárno-múzejný text*. Tento termín sa definuje ako „súbor textov ..., ktoré predstavujú život a dielo autora“ (Terminologický slovník, s. 25). Ale už na iných miestach sa *múzejný*, ako aj *literárnomúzejný text* stotožňuje s *múzejnou expozíciou*, výslovne v tomto kontexte: „*muzejný text* (= *múzejná expozícia*) modeluje literárne stvárnený svet prostriedkami a postupmi múzejnej expozície“ (tamže, s. 36). Striedavé používanie termínov *múzejný text/literárnomúzejný text*, ich veľmi široké chápanie (podľa citovaného kontextu je *múzejným textom* vlastne všetko, čo sa v múzeu nachádza), ako aj stotožňovanie termínov *múzejný text/múzejná expozícia* sú v zreteľnej kolízii s terminologickou kultúrou. Z terminologického hľadiska je neúnosné a z komunikačného hľadiska problematické nahrádzať termín *múzejná expozícia*

termínom *múzejný text* či ich používať zamieňavo v rovnakom význame.

Uvažovanie o skutočnej novosti pojmu, rozhodovanie o tom, či je vhodná ďalšia terminologizácia jestvujúceho pomenúvacieho prostriedku, niekedy sprevádza úvaha o pomenúvacej hodnote uvažovaného termínu. Z tohto hľadiska odborníci dosť často analyzujú tzv. dedikačné názvy, v ktorých sa používa privlastňovacie prídavné meno utvorené príponou *-ov*, *-ova*, *-ovo* od vlastného mena (priezviska) významnej osobnosti, ktorá formulovala nejaký zákon, urobila významný objav atď. V súbore odborných termínov z meracej techniky [pozri *Acta metronomica* I, 1970; II, 1973; III, 1976] je tento typ názvov zastúpený veľmi silno, napr. názvami *Aronovo zapojenie*, *Volkmannov bočník*, *Maxwellov mostík*, *Foucaultove straty* a ďalšími. K niektorým názvom sa práve vzhľadom na ich pomenúváciu hodnotu utvorili inak ako dedikáciou motivované synonymá, napr. *Foucaultove straty* — *straty vírivými prúdmi* — *vírivé straty*. Takéto postupy sú v zhode s terminologickou kultúrou a podstatou nominácie.

5. Terminologickú kultúru tu nezdôrazňujeme samoúčelne, ale ju vyzdvihujeme ako priameho spojenca štandardizácie a normalizácie terminológie, pomocou ktorých sa zasa uľahčuje počítačové spracovanie termínov, zapojenie našej terminológie do svetových terminologických bánk atď. Všestranne vyhovujúcu terminológiu akéhokoľvek odboru možno tvoriť iba za predpokladu, že jazyková kultúra a terminologická kultúra idú v procese tvorby terminológie spolu, ruka v ruku, nie proti sebe. Jazyková kultúra a terminologická kultúra sa v terminológii nielen vzájomne predpokladajú, ale aj silno podopierajú.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

BOSÁK, J.: Ideologické a odborné aspekty preberania slov. *Pravda*, 30. 1. 1985, s. 5.

DANILENKO, V. P.: Lingvističeskije trebovanija k standartizujemoj terminologii. In: *Terminologija i norma*. Moskva, Nauka 1972, s. 5—32.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

HORECKÝ, J.: O zásadách pri tvorení názvoslovía. *Kultúra slova*, 1, 1967, s. 129—132.

HORECKÝ, J.: Jazyková politika v socialistickej spoločnosti. *Kultúra slova*, 20, 1986, s. 65—71.

HORECKÝ, J. — RÁCZOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.

KANDELAKI, T. L.: Voprosy modelirovanija sistem značenij uporiadočennych terminologij. In: Sovremennyye problemy terminologii v nauke i technike. Moskva, Nauka 1969, s. 3—31.

KOČIŠ, F.: Súčasný stav a perspektívy rozvoja jazykovej kultúry. Kultúra slova, 20, 1986, s. 97—107.

MASAR, I.: Niektoré jazykové a štylistické nedostatky v definícii termínu. Kultúra slova, 14, 1980, s. 348—353.

MASAR, I.: Slovenská jazykoveda a odborná terminológia. Kultúra slova, 16, 1982, s. 326—342.

MASAR, I.: Pripomienky k Doprávnému slovníku. Kultúra slova, 13, 1984, s. 371—373.

MASAR, I.: Slovenská terminológia v rokoch 1945—1985. Kultúra slova, 19, 1985, s. 129—139.

MELIS, M.: O dopravnej terminológii. Nedeľná Pravda, 12. 4. 1985, s. 7.

PETUSKOV, V. P.: Lingvistika i terminovedenije. In: Terminologija i norma. Moskva, Nauka 1972, s. 102—116.

POSTOLKOVÁ, B.: Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny. Praha, Academia 1984. 124 s.

ROUDNÝ, M.: Formulace definic ve výkladovém odborném slovníku. Názo-slovný zpravodaj zemědělský. 1979, s. 3—8 (rotaprint).

Terminologický slovník literárnomúzejnej komunikácie. Dolný Kubín — Nitra. Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava, Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky PF 1977. 92 s.

ZICH, O.: Praktické otázky tvorby definice pojmu. Praha, Ministerstvo národnej obrany 1970. 26 s. (rotaprint).

Metódy a ciele standardizovania geografického názvo-slovia

MILAN MAJTÁN

Geografické názvy nemajú len vedecký a pragmatický, ale aj značný sociálno-politický význam, vyjadrujú štátnu príslušnosť i národný charakter územia a v nemalej miere pôsobia aj na upevňovanie vlastenectva a národnej hrdosti.

O vedeckom význame geografických názvov netreba osobitne hovoriť. Onomastické výskumy už dostatočne poukázali a stále poukazujú na veľký význam vlastných mien, a teda aj geografických názvov pre výskum dejín jazykov a nárečí, pre výskum dejín osídlenia, pre poznanie vývinu hmotnej i duchovnej kultúry národov.

V toponomastických výskumoch sa donedávna zdôrazňovalo iba bádanie o pôvode a vývine geografických názvov a výklady ich pôvodných významov. Až v posledných desaťročiach sa pozornosť bádateľov zameriava aj na otázky súvisiace s fungovaním geografických názvov v spoločenskej komunikácii, na modelovanie jazykovej vý-

stavby aj mimojazykovej stránky vlastných mien, na výskumy onymických pomenúvacích sústav, onymického systému, onymického kontextu, onymickej situácie a pod. Donedávna sa iba okrajovo venovala pozornosť skúmaniu gramatickej výstavby, písaniu a výslovnosti vlastných mien, akoby tieto otázky ani nepatrili do onomastiky, ale iba do oblasti pravopisu, hoci je oddávna známe, že vlastné mená i jednotlivé triedy, skupiny vlastných mien majú aj svoje vlastné, špecifické gramatické, ako aj derivačné osobitosti. V gramatike sa tradične hovorí o výnimkách, ale isté skupiny vlastných mien tvoria osobitné vzory, nie sú však neznáme ani úvahy o onomastickej gramatike obsahujúcej analytické i syntetické spracovanie gramatickej stránky vlastných mien.

S gramatickou charakteristikou vlastných mien súvisia aj pravopisné otázky. Aj z teoretického hľadiska môže byť zaujímavá napr. otázka písania veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách. A popri akoby čisto pravopisných otázkach písania geografických názvov z vlastného územia si pozornosť odborníkov zasluhujú aj otázky prepisu názvov z iných jazykov a z iných grafických sústav, ako aj zaradenie cudzích názvov a exoným do morfolologickej stavby slovenčiny.

Jednotné a ustálené používanie geografických názvov z domáceho i cudzieho prostredia v oficiálnych štátnych dokumentoch, v kartografických dielach, v odbornej i popularizačnej literatúre zo všetkých vedných odborov, ako aj v prostriedkoch masovej informácie a propagandy a v školách nevyhnutne predpokladá ich kodifikáciu, štandardizáciu (normalizáciu), aby sa zabezpečila všeobecne platná a jednoznačná identifikácia pomenúvaných objektov, v prípade geografického názvoslovia aj spoľahlivá orientácia v teréne i na mape. Je len samozrejmé, že štandardizácia musí byť všeobecne záväzná pre všetky sféry verejnej komunikácie.

Štandardizácia geografických názvov má výrazne medziodborový, interdisciplinárny charakter. Organizačné, legislatívno-právne a technicko-vykonávacie úlohy patria do rezortu geodézie a kartografie, ale odborné, názvoslovné otázky musia riešiť a riešia príslušní odborníci, a to jazykovedci zaoberajúci sa výskumom vlastných mien, onomastici. Možno povedať, že štandardizovanie geografických názvov, lepšie povedané aktívna odborná a kvalifikovaná účasť pri štandardizovaní geografických názvov je jedna z najdôležitejších úloh súčasnej onomastiky, ktorú si vyžaduje spoločenská prax. Úspešné plnenie tejto úlohy nie je možné bez základného výskumu, bez správnych teoretických východísk, bez primeranej metodológie. A hoci možno namietat, že aj odborné práce v oblasti štandardizovania geografických názvov tvoria iba aplikatívnu zložku onomastických výskumov (hovorí sa aj o

aplikovanej onomastike), práve tu ide o bezprostredné spojenie vedy, teda onomastiky ako spoločenskovednej disciplíny so spoločenskou praxou.

Geografické názvoslovie obyčajne predstavuje najstaršie doložené a často aj najustálenejšiu zložku slovnej zásoby národného jazyka, ale aj ono sa vyvíja v súlade s vývinom ostatných zložiek národného a spisovného jazyka. Vývin štandardizovaných podôb geografických názvov však nesúvisí iba s vývinom normy a kodifikácie spisovného jazyka, resp. s vývinom teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, priamo a bezprostredne súvisí aj so spoločenským vývinom. Spoločnosť, ktorá používa názvy pri spoločenskej komunikácii, súčasne ich aj hodnotí, pretvára, tvorí nové názvy. A tak aj v súčasnosti pri štandardizovaní a úpravách geografického názvoslovia vznikajú niekedy aj dosť zložité situácie.

Základnou požiadavkou pri štandardizovaní geografických názvov z domáceho prostredia i vžitých domácich podôb cudzích geografických názvov (exoným) je, aby ich jazyková podoba bola v súlade s kodifikáciou spisovného jazyka, a to predovšetkým z morfológického hľadiska, z hľadiska ich paradigmatického začlenenia.

Pri veľkých spoločenských premenách možno sledovať aj zvýšený pohyb, aktivitu spoločnosti vo vzťahu k oficiálnym podobám geografických názvov.

Po oslobodení Československa v roku 1945 sa ukázalo ako nevyhnutné zmeniť tisíce nevhodných názvov, znovu počeštiť a poslovenčiť geografické názvoslovie, dať mu národný charakter. V prvých rokoch a potom v roku 1948 sa odstránili nevhodné nemecké a maďarské názvy a dublety v názvoch obcí. Ďalšie zmeny sa uskutočnili v päťdesiatych rokoch pri zlučovaní obcí, pri vzniku nových sídelných objektov a na Slovensku pri úprave názvov s religióznou motiváciou. Menili sa najmä miestne názvy, názvy sídelných objektov, ale aj názvy nesídelných objektov.

Na Slovensku vznikli takto desiatky miestnych názvov typu *Štúrovo* (*Parkan*), *Švermovo* (*Telgárt*), *Partizánske* (*Baťovany*), *Žiar nad Hronom* (*Svätý Kríž nad Hronom*), z orografických názvov možno spomenúť aspoň názov *Stalinov štít* (*Gerlach*, dnes *Gerlachovský štít*). Pri zlučovaní sa názvom zlúčenej obce stával názov spoločensky dôležitej časti, ale nezriedka vznikali aj dvojité názvy typu *Hnúšťa-Likier* (*Hnúšťa a Likier*), ale aj *Rohovské Rybky* (*Rohov a Rybky*), ba aj *Radatice* (*Radačov a Meretice*). Pri zlúčení vznikli ďalej celkom nové názvy obcí, napr. *Hronovce* (*Čajkovo, Domaša a Vozokany nad Hronom*), *Dudváh* (*Križovany nad Dudváhom*, predtým *Kerestúr, Vlčkovce*, predtým *Farkašin a Opoj*).

V posledných štyridsiatich rokoch sa charakter slovenského geo-

grafického názvoslovia výrazne zmenil. Zmeny a úpravy geografických názvov sa vo verejnosti ani u odborníkov neprijímajú s nadšením. Po čase sa však vžívajú aj nové názvy, resp. nové štandardizované podoby názvov nadobúdajú plnú komunikatívnu platnosť a hodnotu. Na mnohých príkladoch by bolo možné ukázať, že sa bez ťažkostí vžili aj tie úpravy a zmeny, ktoré s odstupom času možno hodnotiť ako chyby a omyly. Pri každej zmene, úprave názvu pôsobia rozličné tendencie, treba vziať do úvahy rozličné okolnosti spoločenského a odborného charakteru, vyplývajúce zo spoločenskej i jazykovej situácie daného obdobia.

Život a spoločenská prax ukazujú, že aj nové, z hľadiska odborníkov umelé, chybné, nesystémové názvy sa v administratíve i v publicistike veľmi rýchlo zaužívali, prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov prenikli do vedomia, a to nielen do pasívnej, ale aj do aktívnej slovnej zásoby používateľov, do odborného i publicistického štýlu, ba i do miestnych a najmä sociálnych nárečí. Zo začiatku fungovali popri pôvodnejších starších podobách a názvoch, potom ich začali vytláčať a postupne ich vytláčajú z používania i z vedomia používateľov. Keď sa napr. na Slovensku v roku 1960 uvažovalo napraviť niektoré chyby povojnového premenúvania z roku 1948, miestni obyvatelia sa postavili proti opätovnému zavedeniu starších, pôvodnejších názvov.

Napriek tomu, že takmer všetky upravované a štandardizované názvy spoločenská prax prijíma, štandardizovanie geografického názvoslovia musí mať isté pravidlá. Treba si to stále uvedomovať najmä preto, že i v súčasnosti vznikajú situácie, keď kritériá spoločenskej vhodnosti názvu nie sú v súlade s odbornými kritériami, krížia sa a dostávajú sa do protikladov, ktoré treba riešiť s veľkou úvážlivosťou, múdrosťou a spoločenskou zodpovednosťou, pričom nemožno zabúdať na odborné historické i názvoslovné (onomastické, lingvistické) kritériá. Neraz sa stáva, že to, čo z historického i onomastického hľadiska sa dá hodnotiť ako nevhodné, umelé, zo spoločenského, ba i z politického hľadiska je potrebné alebo sa ukazuje dokonca ako nevyhnutné. Iba jeden príklad: V roku 1974 sa zlučovali slovenské obce *Vlčkovce* (do r. 1948 *Farkašín*), *Križovany nad Dudváhom* (do r. 1948 *Keresztúr*) a *Opoj*. Dovtedajšie názvy obidvoch väčších obcí boli nové, obec *Vlčkovce* bola strediskovou obcou s väčšou perspektívou, obec *Križovany nad Dudváhom* bola väčšia počtom obyvateľov i kultúrnou tradíciou. Miestni obyvatelia sa nevedeli dohodnúť na jednom z existujúcich názvov pre novú administratívnu jednotku, ktorej utvorenie bolo spoločenskou nevyhnutnosťou. Názvoslovná komisia pri Ministerstve vnútra SSR na základe týchto okolností odporúčala pre zlúčenú obec nový, z odborného hľadiska umelý názov *Dudváh*. Riečka

Dudváh preteká územím novej obce a jej názov je doložený v písomnostiach zo začiatku 13. stor. (1216 *Dwdwag*, 1217 *Duduag*, 1221 *Dudwag* a pod.).

Z kritérií, ktoré sa majú aplikovať pri štandardizovaní geografického názvoslovia, a to nielen pri štandardizovaní miestnych názvov, ale aj pri úpravách, zmenách, ba aj pri tvorbe nových terénnych a vodných názvov, treba spomenúť aspoň identifikovateľnosť objektu názvom, orientačnosť, ustálenosť, vžitosť, resp. schopnosť vžiť sa, historickú dôležitosť, jazykovú správnosť, národno-územnú reprezentatívnosť, spoločensko-politickú vhodnosť. Tieto kritériá nie sú pri štandardizovaní všetkých druhov geografických názvov hierarchicky rovnaké, a tak nemožno niektoré z nich preceňovať na úkor druhých. Iba komplexný a interdisciplinárny rozbor všetkých okolností, spoločenskej i jazykovej situácie môže priniesť optimálny výsledok.

Z hľadiska jazykovej správnosti treba niekedy vystáčiť s požiadavkou, aby štandardizované názvy z domáceho prostredia, a to názvy domáceho i cudzieho pôvodu, vyhovovali norme a kodifikácii spisovného jazyka z gramatického a pravopisného, grafického hľadiska. Iba pri názvoch doteraz spätých so živou apelatívnou vrstvou slovnej zásoby možno a treba vyžadovať zhodnú hláskoslovnú podobu s príslušným apelatívom (*grúň* — *Grúň*, *zámostie* — *Zámostie*, *veľká lúka* — *Veľká lúka* a pod.).

Gramatickým pravidlám a grafike musia zodpovedať aj vžitú domáce podoby názvov cudzích geografických objektov, odlišujúce sa od grafickej podoby inojazyčného znenia týchto názvov, ako aj názvy prepisované z iných grafických sústav. Do paradigmy preberajúceho jazyka sa istým spôsobom musia zaradiť aj cudzie, neadaptované alebo iba minimálne adaptované podoby názvov.

Štandardizácia geografických názvov na Slovensku je v súčasnosti v kompetencii dvoch názvoslovných komisií pri ústredných orgánoch. Názvy s miestnym významom sa štandardizujú v rámci okresu.

Právo určovať a meniť názvy obcí a ich častí na Slovensku patrí Ministerstvu vnútra Slovenskej socialistickej republiky. Navrhované názvy a úpravy názvov posudzuje Názvoslovná komisia pre MV SSR, ktorej členmi sú odborníci zastupujúci ústredné úrady, historici a jazykovedci. Názvy obcí na Slovensku sú v podstate ustálené, s väčšími úpravami sa neráta. Podľa vyhlášky MV SSR č. 93/1970 Zb. o určovaní názvov obcí a ich častí, ulíc a iných verejných priestranstiev a o číslovaní budov názvy obcí a ich častí sa zásadne nemenia. Meniť názvy obcí alebo ich častí možno len výnimočne, pri zlučovaní obcí, ak sa mení územie obce alebo v iných osobitne odôvodnených prípadoch. Názvy ulíc a iných verejných priestranstiev sú naopak zo všetkých druhov geografických názvov najpohyblivejšie. Určujú sa podľa

významných udalostí, miest, osôb [nežijúcich] a podľa vecí, javov a pod. Majú byť spoločensky opodstatnené, príliehavé, ľahko vysloviteľné a z jazykového hľadiska správne. O určovaní a zmenách týchto názvov rozhodujú miestne (mestské) národné výbory po predchádzajúcom vyjadrení názvoslovných komisií, ktoré pre okresy zriaďujú ONV. Členmi týchto komisií sú odborní pracovníci z úseku školstva, kultúry, výstavby, geodézie a dopravy.

Kompetencia určovať a meniť (upravovať) názvy nesídelných geografických objektov (vrchov, dolín, potokov, honov a pod.) na Slovensku a vžitú slovenskú názvy geografických objektov mimo územia Slovenskej socialistickej republiky patrí Slovenskému úradu geodézie a kartografie. Ustanovená je *Názvoslovná komisia pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie*, ktorej členmi sú odborní zástupcovia centrálnych úradov z úseku geodézie a kartografie, odborníci z geografie, školstva, kultúry, etnografi, historici, jazykovedci a i. Pri strediskách geodézie existujú okresné názvoslovné zbory zložené z miestnych odborníkov, kultúrnych a osvetových pracovníkov a zo zástupcov verejnej správy, ktoré v rozsah svojej územnej pôsobnosti (v rámci okresu) skúmajú a prerokúvajú geografické názvy nesídelných objektov z máp mierok 1:10 000 a 1:50 000 a samy štandardizujú (podľa *Návodu na úpravu geografického názvoslovía*, ktorý vydala Slovenská správa geodézie a kartografie roku 1972) názvy z máp s mierkou 1:5000 a máp väčších mierok (1:2880, 1:2000 a i.). Geografické názvoslovie máp 1:10 000 a 1:50 000 a máp menších mierok štandardizuje *Názvoslovná komisia SÚGK*.

Štandardizované názvy sa ako úradné názvy stávajú súčasťou normy spisovného jazyka a sú záväzné pre všetkých používateľov geografického názvoslovía. Názvy uverejnené v názvoslovných normách sa použijú v nových vydaniach *Základnej mapy ČSSR* a budú záväzné aj pri tvorbe tematických máp všetkých druhov (turistických máp, vodohospodárskych máp, máp pre hospodársku výstavbu a pod.). Majú sa používať aj v odborných a popularizačných publikáciách a časopisoch (geografických, hydrologických, vlastivedných, turistických a i.) a vo všetkých komunikačných prostriedkoch.

Ťažiskom práce Názvoslovnej komisie pri SÚGK bola a je revízia a úprava názvoslovía na mapách všetkých mierok, oprava chýb a starostlivosť o uvádzanie jazykovo správnych geografických názvov v súčasných mapových dielach. Naďalej sa stará o publikovanie výsledkov svojej činnosti, zoznamov a slovníkov štandardizovaného názvoslovía, o školenie pracovníkov rezortu, aby si osvojili potrebné poznatky z jazykovej kultúry, a o sústavné pôsobenie na ich kultúrne vedomie, na socialistický a vlastenecký vzťah všetkých tvorcov karto-

grafických diel, zostavovateľov, sadzačov, korektorov i redaktorov k vlastnej odbornej práci.

Jedným z hlavných cieľov štandardizovania je a musí byť, aby geografické názvy boli naozaj organickou súčasťou kodifikácie spisovného jazyka, aby sa postupne odstránili chyby, ktoré sa vyskytujú najmä na mapách väčších mierok. Tieto chyby neodrážajú ani stav z hľadiska súčasnej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ani bádateľské výsledky onomastiky, ani teoretickú a metodologickú úroveň štandardizačnej práce v názvoslovnej komisii, ale (ako sme už uviedli) vyplývajú z jednoduchého praktického pracovného vzťahu tvorcov mapových diel k názvosloviu mapy a ku kultúrnym hodnotám vôbec.

V rešpektovaní spomínaných odborných i spoločenských kritérií možno vidieť zmysel štandardizácie geografického názvoslovia. Súčasná onomastika nemôže iba registrovať, príp. hodnotiť vývin geografického názvoslovia, staršie i novšie zmeny v názvosloví a proces štandardizácie. Medzi jej dôležité úlohy patrí tvorivé aplikovanie výsledkov toponomastických výskumov pri štandardizovaní všetkých druhov geografických názvov, aťv nevznikali zbytočné omyly a chyby, aby nové názvy zodpovedali kodifikácii spisovného jazyka, aby nevybočovali z toponomických systémov príslušných regiónov, aby nevznikali anachronizmy, aby sa v štandardizovanom geografickom názvosloví uplatňovali v správnej a súčasnosti primeranej miere odborné i spoločenské požiadavky.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

Slovotvorná čelaď slova robot

JANA BARTKOVÁ

V príspevku venujeme pozornosť novým substantívnym a adjektívnym derivátom, ktorých vznik súvisí s rozvojom vedy a techniky, s postupným nahrádzaním jednotvárnej a fyzicky namáhavej práce ľudí prácou priemyselných robotov. Zameriame sa na deriváty zaznamenané jednak v dennej a periodickej tlači, jednak v referátoch a prednáškach, ktoré odzneli na celoslovenskej konferencii *Mládež a robotizácia* 5. novembra 1985 v Košiciach.

V zaznamenaných derivátoch sa uplatňujú dva slovotvorné postupy: 1. príponové tvorenie slov, napr. *robotizácia, robotizovať, robotizovaný, robotizačný*; 2. skladanie, napr. *robototechnológia, robototechnologický, robototechnika, Robotokomplex*. Základovým slovom všetkých

uvedených derivátov je substantívum *robot* vo význame „vysokoautomatizovaný samočinný stroj, ktorý účelne reaguje a pôsobí na svoje okolie; mechanický manipulátor“ [M. Ivanová-Šalingová — Z. Maniková, 1983, s. 765]. Príručky súčasnej spisovnej slovenčiny spomenuté deriváty neuvádzajú. Pri niektorých derivátoch zachytených v rôznych podobách poukážeme na ich systémové podoby.

Prevzaté slová so slovotvornou príponou *-izácia* tvoria v našom jazyku dosť početnú a ustálenú skupinu. Sú to substantíva s dejovým významom utvorené prevažne od názvov vecí, napr. *paletizácia, metalizácia, kanalizácia, motorizácia, dieselizácia* atď. Uvedeným slovotvorným postupom vzniklo i v súčasnosti frekventované substantívum *robotizácia* označujúce „proces zavádzania robotov do výroby“.

Naše doklady ukazujú, že podobný význam, ako má substantívum *robotizácia*, má i sloveso *robotizovať*, ktoré je utvorené príponou *-izovať*. Popri slovesách utvorených príponou *-izovať* od vlastných mien (*schillerizovať, shakespearizovať, čechizovať, slovakizovať*) a abstraktných názvov (*anarchizovať, hierarchizovať, barokizovať*) utvára sa i skupina slovíes odvodených od konkrétnych názvov, napr. *automatizovať, mechanizovať, robotizovať*. Vychádzajúc zo slovotvornej stavby a používania slovesa *robotizovať* v kontexte, možno usudzovať, že jeho význam je „zavádzať roboty“. V zborníku prednášok vydanom pri príležitosti spomínanej konferencie sme zaznamenali tieto doklady: *Nie je vhodné robotizovať extrémne jednoduché, ale ani extrémne zložité operácie ...* [s. 33] — *... ak si robot na seba nezarobí, radšej nerobotizovať ...* [s. 34]. — Hoci časovo je sloveso *robotizovať* utvorené neskôr ako substantívum *robotizácia*, jednako sa sloveso chápe ako motivujúce, primárne a substantívum ako motivované, sekundárne, keďže v domácich dvojiciach sloveso — meno (dejové substantívum) je primárnosť motivujúceho slovesa zreteľná. A tak sa podľa smeru motivácie pri dvojiciach *čítať — čítanie, strieľať — strieľanie* atď. rovnako chápe aj smer motivácie pri dvojici *robotizovať — robotizácia*.

Na pomenovanie zoskupenia viacerých výrobných zariadení využívajúcich roboty sme v tlači niekoľkokrát zaregistrovali združené pomenovania *robotizovaný technologický komplex* a *robotizované pracovisko*. Súčasťou oboch pomenovaní je vzťahové adjektívum utvorené príponou *-aný*.

Ako súčasť združeného pomenovania sme zaznamenali aj adjektívum *robotizačný*, ktoré vzniklo (podobne ako adjektíva *dialogizačný, kryštalizačný, monopolizačný, systematizačný, mechanizačný* atď.) z názvu deja príponou *-ný* a príslušnou alternáciou *c/č* v slovotvornom základe. J. Horecký (1971, s. 181—182) uvádza, že príponou *-ný* sa tvoria prídavné mená od slovíes (*styčný, kýmny*) a niekedy ťažko

rozhodnúť, či ide o odvodzovanie od slovesa alebo dejového podstatného mena (*obránný, ochranný, klebetný*). Naše doklady dokumentujú, že v odbornej terminológii sú zastúpené i adjektíva, ktoré zreteľne patria k slovotvornému typu dejové substantívum + -ný. Tak je to i v prípade adjektíva *robotizačný*, napr.: *Ďalší vývoj robotizačných prostriedkov pre dopravu je orientovaný na automatizáciu prekládky kusového tovaru...* [zborník prednášok, 1985, s. 36]. — ...*uplatnenie robotizačnej techniky v doprave sa orientuje hlavne na skladovacie procesy...* [zborník prednášok, 1985, s. 34].

Druhú skupinu zaznamenaných derivátov tvoria zložené slová. Na spomenutej konferencii aj v periodickej tlači sme sa stretli s podobami *robototechnológia* i *robotechnológia*, ako aj s príslušnými adjektívami s príponou -ický (*robototechnologický* i *robotechnologický*), napr.: *Na príprave budúcich odborníkov má veľký podiel Katedra automatizácie a robototechnológie v Košiciach...* [konferencia]. — ...*hodnotenie doterajších trendov rozvoja robotechnológie ukazuje...* [Technická práca, príloha, 1, 1985, s. 7]. Obidve kompozitá sú pomenovaním technológie založenej na báze robotov, ale aj technického smeru, ktorý sa zaoberá zavádzaním priemyselných robotov do výroby. Vychádzajúc z vymedzenia slovotvorných typov zloženín u J. Horackého (1971, s. 78) i M. Dokulila (1962, s. 131), môžeme substantívum *robototechnológia* priradiť k substantívnomu podradovaciemu slovotvornému typu. Určovaný člen zloženiny -*technológia* jestvuje ako samostatné slovo, určujúci člen *robot-* plní rozlišovaciu úlohu (úlohu onomaziologického príznaku). Zloženiny patriace k uvedenému slovotvornému typu (*olejomalba, časomerač*, ale aj tie, ktorých jednu časť tvorí určovací člen -*technológia*, napr. *energotechnológia, klimatotechnológia, elektrotechnológia*) vznikli zložením dvoch slovotvorných základov v neskrátenej podobe pomocou spájacej morfémy -o-. Tieto neskrátené základy majú aj po oddelení samostatný význam. Preto za systémový považujeme iba tvar *robototechnológia* (*robototechnologický*) a tvar *robotechnológia* (*robotechnologický*) za neústrojný.

V citovanej prílohe Technickej práce sme zaregistrovali tvar *robototechnika*, v dennej tlači *robotechnika*. V oboch prípadoch je význam slov rovnaký (vedecko-technický smer, ktorého predmetom je celý cyklus výskumu, vývoja, výroby aj aplikácie robotov). Analogicky ako v prípade slov *robototechnológia* — *robotechnológia* považujeme za systémový tvar *robototechnika*, ktorý je utvorený zo základových slov *robot* a *technika* spojením do podradovacieho vzťahu. Určovaný člen zloženiny -*technika*, jestvujúci aj ako samostatné slovo, je determinovaný prvou časťou *robot-*. Podobne v slovách *vzducho-technika, elektrotechnika, nukleotechnika, rádiotechnika* určujúci člen

vstupuje do zloženiny v neskrátenej podobe a po oddelení si slovo-
tvorné základy zachovávajú samostatný lexikálny význam. Tomuto
kritériu zodpovedá len tvar *robototechnika*, ktorý považujeme za sys-
témový. Slová *robototechnológia* a *robotechnika* zaznamenal už J. Ho-
recký. Uvádza, že „slová *robototechnológia* a *robotechnika* delíme na
dve zložky: na základ *technika*, resp. *technológia* a na predponu
robo-. Z toho vyplýva záver, že zo slova *robot* sa postupne stáva
predpona *robo-*, ktorou sa tvoria slová dotýkajúce sa nejakého využíva-
nia robotov“. Od uverejnenia príspevku uplynul istý čas, ale ďalšie
slová s predponou *robo-* zatiaľ nevznikli. Okrem toho v dennej tlači
aj v odbornej literatúre sme sa omnoho častejšie stretli s plnými po-
dobami zloženín. Predpokladáme, že tvary *robototechnológia* a *robo-
technika* vznikli haplológiou (t. j. vypustením jednej z podobných
slabík), ale keďže takýto jav je v slovenčine zriedkavý, navrhujeme
dávať prednosť plným podobám *robototechnológia*, *robototechnika*.

V súvislosti s robotizáciou sa do slovnej zásoby začleňujú vlastné
mená utvorené skladaním. V Práci (31. 10. 1985, s. 5) sme sa stretli
so slovom *Robotokomplex*: *V Moskve na Robotokomplexe vystavovali
už dve automatizované technologické pracoviská ... Robotokomplex*,
názov výstavy automatizovaných a robotizovaných technologických
komplexov, je utvorený spojením dvoch slovo tvorných základov spá-
jacou samohláskou -o-. Má systémovú a priezračnú podobu.

Nové deriváty (*robotizácia*, *robotizovať*, *robotizovaný*, *robotizačný*,
robototechnológia, *robototechnologický*, *robototechnika*, *Robotokom-
plex*) ukazujú, ako slovná zásoba reaguje na život spoločnosti v ob-
dobí vedeckého a technického rozvoja.

Pedagogická fakulta UPJŠ

Gottwaldova 1, Prešov

LITERATÚRA

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Na-
kladatelství ČSAV 1962. 264 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské
pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.

HORECKÝ, J.: Nové slová okolo robotiky. Práca, 19. 1. 1981, s. 4.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bra-
tislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.

Základné názvy z astronómie*

Prístrojová technika

achromát

viacčošovkový objektív, ktorým sa koriguje chromatická aberácia a zmenšuje sférická chyba

altazimut

veľký neprenosný univerzál

altimeter

1. prístroj na meranie výšky nad zemským povrchom

2. geodetický prístroj na meranie výškových uhlov pri trigonometrickom výpočte výšky

anastigmát

viacčošovkový objektív, ktorým sa korigujú optické chyby a odstraňuje sa astigmatizmus

aplanát

objektív zložený z dvoch symetrických achromátov, ktorým sa koriguje sférická aberácia

armilárna sféra

staroveký prístroj na meranie polôh objektov na oblohe; skladá sa z niekoľkých kruhov znázorňujúcich sféry

ASA

stupeň citlivosti fotografickej emulzie zavedený v Spojených štátoch amerických

astrograf

fotografický refraktor s niekoľkočošovkovým achromatickým objektívom, ktorého svetelnosť je väčšia ako 1,8

astroláb

závesný staroveký prístroj na meranie výšky; kruh rozdelený na stupne

astronomický ďalekohľad

1. ďalekohľad na pozorovanie vesmírnych objektov

2. historické označenie Keplerovho ďalekohľadu

astroplatňa

fotografická platňa s osobitne upravenou emulziou na fotografovanie astronomických objektov

autokolimačný spektrograf = Littrowov spektrograf

spektrograf, ktorého objektív kamery je i kolimátorom

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpisy astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce Astronomickej terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV [pozri Kultúra slova, 13, 1979, s. 340—345; 14, 1980, s. 158—172 a 363—367; 15, 1981, s. 176—178; 16, 1982, s. 168—172; 17, 1983, s. 170—172 a 360—369; 18, 1984, s. 158—167; 19, 1985, s. 154—162 a 349—356]. Publikovaný súpis je pokračovaním v tejto práci.

automatická pointácia

pointácia, pri ktorej sa ďalekohľad automaticky udržiava v smere na pozorovaný objekt

azimutálna hviezda

hviezda, prostredníctvom ktorej sa meria azimut

azimutálny kvadrant

kvadrant otočný okolo zvislej osi so stupnicou na meranie azimutu

Bakerov-Schmidtov ďalekohľad

Schmidtov ďalekohľad, v ktorom sa ohnisková plocha vyrovná do roviny ďalším pomocným zrkadlom

Bakerova-Nunnova komora

variant Schmidtovho ďalekohľadu s veľkou svetelnosťou a veľkým zorným poľom používaný na pozorovanie umelých družíc Zeme

Bakerova-Schmidtova meteorická komora (nevhod. *super-Schmidt*)

variant Schmidtovho ďalekohľadu s veľkou svetelnosťou a veľkým zorným poľom používaný na fotografické pozorovanie meteorov

Barlowova šošovka

rozptylka vložená medzi objektív a okulár predlžujúca ohniskovú vzdialenosť objektívu

bezštrbinový spektrograf

spektrograf bez štrbiny v ohniskovej rovine objektívu

Big Schmidt

pomenovanie Schmidtovho ďalekohľadu na Mount Palomare

bikonkávna šošovka

dvojdutá rozptylka

bikonvexná šošovka

dvojvypuklá šošovka

brachyteleskop

reflektor, ktorého objektívom je parabolické zrkadlo mierne stočené na os ďalekohľadu tak, že obraz objektu sa pozoruje vedľa hlavného zrkadla po odraze svetelných lúčov na pomocnom rovinnom zrkadle

camera obscura pozri dierková komora**Cassegrainov ďalekohľad**

reflektor, ktorého objektívom je parabolické zrkadlo s otvorom v strede; obraz objektu sa pozoruje po odraze svetelných lúčov na pomocnom hyperbolickom zrkadle za otvorom objektívu

Cassegrainovo ohnisko

ohnisko za hlavným zrkadlom v Cassegrainovom ďalekohľade

centrovanie ďalekohľadu

zjednotenie optických osí okulára a objektívu, prípadne ďalších optických prvkov ďalekohľadu

cirkumzenitál

prístroj na určovanie zemepisnej polohy pomocou výšok vybraných hviezd

clona

zariadenie v optickej sústave obmedzujúce zväzok svetelných lúčov

clonové číslo

pomer ohniskovej vzdialenosti optickej sústavy k priemeru vstupnej clony

Colziho helioskopický okulár pozri **polarizačný helioskopický okulár**

coudé ďalekohľad = coudé systém

reflektor, v ktorom zväzok svetelných lúčov po odraze na hlavnom zrkadle dopadá na pomocné konvexné zrkadlo, od ktorého sa vyvádza rovinnými zrkadlami polárnou osou do coudé ohniska

coudé ohnisko

ohnisko coudé systému zachovávajúce svoju stálu polohou v priestore

coudé systém pozri **coudé ďalekohľad**

ďalekohľad

optický prístroj umožňujúci zväčšiť zorný uhol pozorovaného predmetu a sústrediť svetlo na malú plochu zvýšiť jeho jasnosť

deklináčna os

os paralaktickej montáže ďalekohľadu kolmá na polárnu os

deklináčny kruh

delený kruh na odčítanie deklinácie

delený kruh

kruh, na ktorom možno presne odčítať uhly

denné videnie = foveálne videnie

videnie spojené s podráždením čapíkov oka

diazenitál

prístroj na určovanie okamihov prechodov hviezd vertikálom, a teda aj miestnym poludníkom

dierková komora = camera obscura

fotografická komora majúca namiesto objektívu malú dierku

difrakcia

ohyb svetelných vln pri prechode malým otvorom alebo na okraji prekážky

dichroizmus

vlastnosť optických jednoosových kryštálov rozdielne pohlcovať riadny a mimoriadny lúč pri dvojlome

DIN

stupeň citlivosti fotografickej emulzie zavedený r. 1934 v Nemecku

disperzia spektrografa

miera vyjadrujúca, koľko nanometrov spektra pripadá na 1 mm

doba osvitu = expozičný čas (nevhod. *expozícia*)

doba osvetlenia fotografickej emulzie

duchovia mriežky

falošné čiary v spektre spôsobené nedokonalými vrypmi mriežky

dvojlom

rozdvojenie svetelného lúča pri lome do opticky anizotropného prostredia

dvojlomný vápenec pozri **islandský vápenec**

Eberhardov efekt

difúzny proces vznikajúci počas vyvolávania vo fotografickej emulzii a ovplyvňujúci sčernenie v preexponovaných miestach

Einsteinova veža

názov slnečnej veže na observatóriu v Postupime

ekvatoreál

ďalekohľad na paralaktickej montáži

ešelet

mriežka s malým počtom vrypov, ktorá sústreďuje svetlo do vysokých rádov
expozícia pozri **doba osvit**

expozičný čas pozri **doba osvit**

filter

optické zariadenie prepúšťajúce žiarenie určitej oblasti spektra

fokála

úsečka v sagitálnej a meridiálnej rovine, do ktorej sa zobrazí bod vplyvom astigmatizmu

fokusácia pozri **zaostrenie****fotočlánok** (nevhod. *fotónka*)

technické zariadenie premieňajúce svetelný tok žiarenia na elektrický prúd

fotoelektrický jav = fotoeфект

emitovanie elektrónov z povrchu kovov alebo polovodičov pri ožiarení svetlom vhodnej vlnovej dĺžky

fotoelektrický pasážnik

pasážnik využívajúci fotoelektrický jav na registráciu hviezdy

fotografia

trvalý obrazový záznam objektu pôsobením žiarenia na fotografickú emulziu

fotografická emulzia

chemická vrstva citlivá na žiarenie; suspenzia kryštálov halogenidov striebra v želatine

fotografický materiál

vrstva fotografickej emulzie nanesej na emulznom podklade

fotografický prístroj

optický prístroj na zhotovovanie trvalých obrazových záznamov účinkom žiarenia na fotografický materiál

fotometer

prístroj na meranie množstva dopadajúceho žiarenia

fotometrický ďalekohľad

ďalekohľad s pomocnými zariadeniami na fotometrické merania

fotometrický klin

neutrálny filter spojito premennej hustoty

fotonásobič

fotočlánok s prídavnými mriežkami a elektródami na mnohonásobné zosilnenie pôvodného fotoelektrického prúdu

fotónka (nevhod.) pozri **fotočlánok**

fovea centralis

malá jamka v strede sietnice oka v žltej škvrne

foveálne videnie pozri **denné videnie****Galileiho ďalekohľad = holandský ďalekohľad**

refraktor, ktorého okulárom je rozptylná sústava; obraz pozorovaného predmetu je priamy

gama faktor

tangens sklonu priamkovej časti gradačnej krivky

gnomón

najstaršie astronomické zariadenie na meranie polôh nebeských objektov; tyč kolmá na vodorovnú rovinu

GOST

stupeň citlivosti fotografickej emulzie zavedený v Sovietskom zväze

gradačná krivka = charakteristická krivka

závislosť hustoty sčernenia fotografickej emulzie od logaritmu osvitu

Gregoryho ďalekohľad

reflektor, ktorého objektívom je parabolické zrkadlo s otvorom v strede a obraz objektu sa pozoruje po odraze svetelných lúčov na pomocnom eliptickom zrkadle za otvorom objektívu

guľové zrkadlo = sférické zrkadlo

zrkadlo s odrazovou plochou časti guľovej plochy

Herschelov ďalekohľad

reflektor, ktorého objektívom je parabolické zrkadlo mierne stočené na os ďalekohľadu tak, že obraz objektu sa pozoruje v blízkosti vstupného otvoru ďalekohľadu

Herschelov helioskopický okulár

helioskopický okulár využívajúci na zoslabenie slnečného svetla priehľadný sklený klin

heliometer

prístroj na presné meranie malých uhlových vzdialeností na oblohe

helioskopický okulár = helioskop

okulár zoslabujúci svetlo; používa sa na priame pozorovanie Slnka

heliostat

siderostat používaný na pozorovanie Slnka

heliotrop

zrkadlový prístroj usmerňujúci slnečné lúče zvoleným smerom na veľkú vzdialenosť

hľadač komét

malý ďalekohľad s veľkým zorným poľom na hľadanie nových komét

hľadáčik

pomocný mechanizmus pevne spojený so základným ďalekohľadom uľahčujúci nájdenie objektu

hodinový kruh

delený kruh na odčítanie hodinového uhla a rektascenzie

holandský ďalekohľad pozri Galileiho ďalekohľad**horizontálny celostat**

celostat usmerňujúci slnečné svetlo vodorovne

horizontálny ďalekohľad

ďalekohľad umiestnený vodorovne; svetlo do ďalekohľadu sa privádza celostatom

hranol

teleso z rovnorodej priehľadnej látky ohraničené sústavou rovinných plôch

hranolový astroláb

prístroj na určovanie geografických súradníc

hranolový spektrograf

spektrograf, v ktorom sa svetlo rozkladá na spektrum pomocou hranola

hrubý pohyb ďalekohľadu

ovládanie ďalekohľadu pri jeho nastavovaní na pozorovaný objekt rýchlym pohybom

hustota sčernenia

logaritmus pomeru intenzity dopadajúceho svetla k intenzite svetla, ktoré prešlo fotografickou emulziou

hviezdny fotometer

fotometer prispôsobený na meranie jasnosti hviezd

hypersenzibilizácia

zvyšovanie citlivosti vyrobeného fotografického materiálu pred osvitom

charakteristická krivka pozri **gradačná krivka****infračervený ďalekohľad**

ďalekohľad umožňujúci pozorovať objekty v infračervenej oblasti spektra

infračervený fotografický materiál

fotografický materiál, ktorého citlivosť je senzibilizáciou posunutá do infračervenej oblasti

islandský vápenec = **dvojlomný vápenec**

vápenec, ktorého kryštály majú medzi nerastmi najväčší dvojlom svetla

jednokanálový fotometer

fotometer na meranie fotometrických veličín vo vymedzenej spektrálnej oblasti

jednoosový kryštál

kryštál majúci len jeden smer, v ktorom nenastáva dvojlom

jemný pohyb ďalekohľadu

ovládanie ďalekohľadu pri jeho presnom nastavovaní na pozorovaný objekt alebo udržiavaní na pozorovanom objekte

Keplerov ďalekohľad = **astronomický ďalekohľad**

refraktor, ktorého okulárom je spojná sústava; obraz pozorovaného predmetu je obrátený

klinový fotometer

fotometer, v ktorom sa v porovnávacej časti mení intenzita zdroja fotometrickým klinom

konkávnokonvexná šošovka

dutovypuklá spojka

konvexnokonkávna šošovka

vypuklodutá rozptylka

Littrowov spektrograf pozri **autokolimačný spektrograf****Maksutovov ďalekohľad** = **meniskový ďalekohľad**

reflektor, ktorého objektívom je guľové zrkadlo a jeho guľová chyba zobrazenia sa odstraňuje meniskom v blízkosti roviny zobrazenia

میموریادی لُح

lúč polarizovaný v rovine kolmej na hlavný rez kryštálu

mriežkový spektrograf

spektrograf, v ktorom sa svetlo rozkladá na spektrum pomocou mriežky

nesenzibilizovaný fotografický materiál

fotografický materiál s maximom citlivosti pre vlnové dĺžky okolo 300 nm; jeho citlivosť je neupravovaná a je necitlivý na zelenú, žltú a červenú oblasť

Newtonov ďalekohľad

reflektor, ktorého objektívom je parabolické zrkadlo, obraz objektu sa pozoruje na boku tubusu po odraze svetelných lúčov na pomocnom rovinnom zrkadle

normálny astrograf

astrograf s ohniskovou vzdialenosťou 344 cm zobrazujúci na fotografickú platňu 1' ako 1 mm; štandardný prístroj na zhotovenie atlasu Carte du Ciel

optická os kryštálu

priamka vedená ľubovoľným bodom kryštálu v smere, v ktorom nenastáva dvojlom

orientovač

prístroj na rakete alebo kozmickej sonde umožňujúci orientáciu sondy v priestore pomocou Slnka alebo vybratej jasnej hviezdy

ortochromatický fotografický materiál

fotografický materiál s maximom citlivosti okolo 500 nm; citlivý na zelené, žlté a necitlivý na červené svetlo

ortopanchromatický fotografický materiál

fotografický materiál s vyrovnanou citlivosťou na všetky farby okrem zelenej

panchromatický fotografický materiál

fotografický materiál s maximom citlivosti okolo 600 nm; je citlivý prakticky v celej oblasti viditeľného spektra

plankonkávná šošovka

ploskodutá rozptylka

plankonvexná šošovka

ploskovypuklá spojka

polarizačný helioskopický okulár = Colziho helioskopický okulár

helioskopický okulár využívajúci na zoslabenie slnečného svetla polarizátor riadny lúč

lúč polarizovaný v rovine hlavného rezu kryštálu

Ritcheyho-Crétienov ďalekohľad

reflektor, ktorého objektív sa skladá z dvoch hyperbolických zrkadiel vybrúsených tak, aby sa odstránila sférická aberácia a kóma

rozptylka

šošovka, ktorá mení rovnobežný zväzok lúčov na rozbiehavý

sférické zrkadlo pozri guľové zrkadlo

Schmidtov ďalekohľad

reflektor, ktorého objektívom je sférické zrkadlo; chyby zobrazenia sú korigované korekčnou platňou umiestnenou v dvojnásobnej ohniskovej vzdialenosti pred objektívom; ohnisková plocha je sférická

spektrálny fotometer

fotometer na meranie rozloženia energie v spektre

spojka

šošovka, ktorá mení rovnobežný zväzok lúčov na zbiehavý

super-Schmidt (nevhod.) pozri Bakerova-Schmidtova meteorická komora

šošovka

sklo, kremeň alebo iná priehľadná látka ohraničená dvoma guľovými plochami či guľovou plochou a rovinou

viackanálový fotometer

fotometer na meranie fotometrických veličín súčasne vo viacerých spektrálnych oblastiach

vizuálny fotometer

fotometer využívajúci vizuálny odhad na meranie fotometrických veličín

Weberov-Fechnerov zákon

logaritmická závislosť medzi podráždením a vnemom oka

zaostrenie = fokusácia

presné umiestnenie predmetu v ohniskovej rovine objektívu

zonálny astrograf

astrograf s ohniskovou vzdialenosťou 206 cm

DISKUSIE

Základné termíny lexikálnej semaziológie

JURAJ DOLNÍK

V slovenskej jazykovednej literatúre, v ktorej sú zverejnené vý-

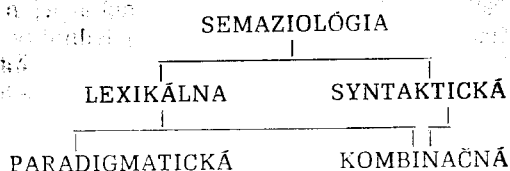
sledky výskumu otázok spojených s objasňovaním sémantiky slova, pozorujeme terminologickú nejednotnosť už pri označovaní základných pojmov (pravda, nie je to príznačné iba pre slovenskú jazykovedu). Je to prirodzené, lebo výskum sémantiky slova a slovnej zásoby sa prudko rozvíja až v ostatných dvoch-troch desaťročiach, takže sa mnohé pojmy iba ujasňujú, iné sa prehľbujú, resp. prehodnocujú, ďalšie sa zasa zavádzajú. V zahraničí aj u nás sa vypracúvajú rozličné koncepcie náuky o slove a slovnej zásobe, čiže tie isté javy sa skúmajú z rozličných hľadísk, čo sa odráža aj v diferenciacii termínov používaných v jednotlivých koncepciách. Pravda, niekedy ide len o to, že jednotliví bádatelia sa pridŕžavajú istej konvencie, kým iní sa opierajú o konvenciu z iného bádateľského prostredia, a tak dochádza k nejednotnosti v používaní istých termínov. Ako typický príklad môžeme spomenúť používanie termínu *lexéma* v spojitosti s termínom *slovo*. Jedni označujú lexémou formálnu stránku slovného znaku (napr. Blanár, 1984; Ondrus — Horecký — Furdík, 1980), pričom slovo sa chápe ako základná bilaterálna znaková jednotka, inokedy sa *lexéma* chápe ako jazyková jednotka mimo kontextu, ktorej jednu stránku tvorí obsah a druhú forma, pričom slovo sa považuje za kontextovanú lexému (Schwanzer, 1973). Vzťah medzi termínmi *slovo* a

lexéma sa špecifikuje aj tak, že termín *lexéma* sa používa pre slová ako jednotky jazykového systému (Ondruš — Sabol, 1981, s. 18). Takáto terminologická nejednotnosť, prirodzene, sťažuje komunikáciu medzi odborníkmi a tým aj vzájomné porovnávanie výsledkov výskumu. Cieľom tohto článku je prispieť k zjednoteniu základných termínov lexikálnej semaziológie a k sprehľadneniu sústavy východiskových pojmov.

Treba začať termínom *lexikálna semaziológia*. V Lexikológii (Ondrus — Horecký — Furdík, 1980, s. 10) náuka o slovnom význame sa označuje termínom *sémantika* alebo *semaziológia*. Je však účelné nepoužívať tieto dva výrazy (*sémantika*, *semaziológia*) synonymne, ale využiť ich na pomenovanie odlišných javov. Formulácie v niektorých prácach takúto diferenciáciu nepriamo aj vyžadujú. Napr. hovorí sa, že „zo semaziologického hľadiska sa skúmajú už hotové pomenovania; skúmajú sa ich *sémantické vlastnosti* a *zložky*, ich významová štruktúra“ (Horecký, 1978, s. 98); alebo sa píše, že „v systematickom terminologickom slovníku ani nejde o vyznačovanie *sémantických vzťahov* slov ... Uvedené *sémantické vzťahy* majú zmysel pri semaziologickom postupe ...“ (Horecký, 1981, s. 322). V týchto výpovediach by bolo nenáležité nahradiť prídavné meno *semaziologický* (*semaziologické hľadisko*, *semaziologický postup*) výrazom *sémantický*, a to preto, lebo významovo nie sú tu totožné. Výrazy *semaziologické hľadisko*, *semaziologický postup* sa vzťahujú na skúmanie, na prístup ku skúmanému javu, nie na sledovaný jav. Na skúmaný jav sa vzťahujú výrazy *sémantické vlastnosti* a *zložky*, *sémantické vzťahy*. Termín *sémantika* je dvojznačný: označuje sa ním náuka o význame (vo vzťahu k významu slova sa hovorí o lexikálnej *sémantike*) — v tomto prípade je synonymný s termínom *semaziológia* —, ako aj predmet tejto náuky — v tomto prípade je synonymný s termínom *význam*.

Výhodné je odstrániť túto čiastkovú synonymiu, a to tak, že pre náuku o význame sa vymedzí termín *semaziológia*. *Semaziológia* je teda náuka o význame jazykových výrazov. Vzhľadom na povahu jazykových výrazov treba rozlišovať lexikálnu a syntaktickú semaziológiu. *Lexikálna semaziológia* sa vzťahuje na význam lexikálnej jednotky a jeho vzťahy, predmetom skúmania syntaktickej semaziológie je význam zložených výrazov rozličnej úrovne (slovných spojení, viet, nadvetných celkov). Podľa toho, aké významové vzťahy sú predmetom skúmania lexikálnej semaziológie, hovoríme o *paradigmatickej* a *kombinačnej lexikálnej semaziológii*. *Paradigmatická lexikálna semaziológia* skúma paradigmatické vzťahy medzi významami vnútri lexikálnej jednotky alebo v rámci istých zoskupení lexikálnych jednotiek. *Kombinačná lexikálna semaziológia* sa zaoberá otázkami lineárneho spájania aktuálnych lexikálnych významov. Týmto svojím aspektom

lexikálna semaziológia nadväzuje na syntaktickú semaziológiu. Kým *syntaktická semaziológia* sa zaujíma o sémantickú štruktúru syntaktických celkov založenú na kategoriálnych komponentoch vo význame lexikálnych jednotiek, predmetom záujmu kombinačnej semaziológie je predmetno-logická stránka významu lineárne usúvzťažnených lexikálnych jednotiek. Táto stránka významu takýchto zložených výrazov súvisí s významovými komponentmi nižšej úrovne zovšeobecnenia. Vo vzťahu k vete rozdiel medzi predmetom syntaktickej a kombinačnej semaziológie vystihujú pojmy sémantickej štruktúry a obsahu vety. *Sémantická štruktúra vety* sa zakladá na kategoriálnych komponentoch lexikálnych jednotiek, na tvorbe obsahu vety sa zúčastňujú tieto jednotky prostredníctvom individuálnych komponentov vo svojom význame. Obsah vety tvorí vecná stránka lexikálnych jednotiek a ich vzájomné vzťahy (Kačala, 1982). Cieľom kombinačného semaziologického skúmania je zistenie pravidiel lineárneho spájania lexikálnych významov prostredníctvom svojich komponentov nižšej úrovne abstrakcie. Náuka o význame jazykových výrazov sa člení takto:

Spojnice ukazujú, že kombinačná semaziológia je časťou lexikálnej semaziológie, pretože skúma význam lexikálnych jednotiek z hľadiska jeho kombinácie s významom iných lexikálnych jednotiek do lineárnych refazcov, a súčasne nadväzuje na syntaktickú semaziológiu, lebo osvetľuje lexikálno-významový aspekt syntaktických segmentov (o predmete kombinačnej a syntaktickej semaziológie porov. Nikitin, 1983).

Ťažiskom skúmania lexikálnej semaziológie je istá zložka slova. Termín *slovo* je účelné vzťahovať na abstrakciu získanú z paradigmatického a syntagmatického slova. Paradigmatické slovo je jednotkou slovnej zásoby (lexikálnou jednotkou), je vymedzené vzhľadom na iné jednotky lexiky. Syntagmatické slovo je lexikálnym segmentom textu, t. j. takým segmentom, ktorý mimo textu je stotožniteľný s istým paradigmatickým slovom. Slovo ako abstrakcia je postulovaný jazykový objekt, ktorého formou existencie je paradigmatické a syntagmatické slovo. Tento termín je užitočný vtedy, keď hovoríme o „slove“ bez toho, aby bolo potrebné rozlišovať medzi slovom jazyka

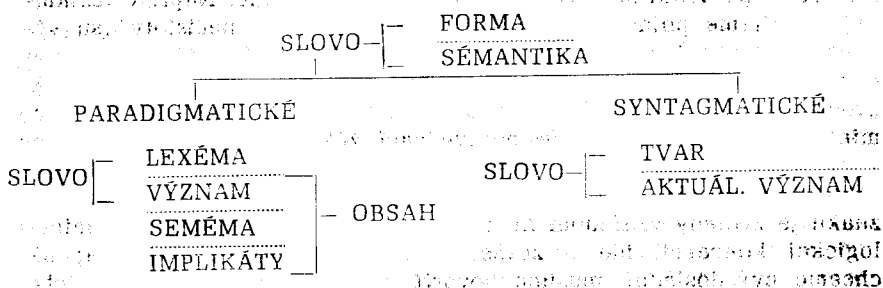
[paradigmatickým slovom] a slovom reči [syntagmatickým slovom], porov. napr. výpovede typu *Slovo má dve stránky (zložky): Slovom niečo vyjadrujeme; Isté slová majú denotačnú funkciu* a pod. Slovo je bilaterálny jazykový objekt, je jednotou formy a sémantiky. Formu slova tvorí abstraktná fonemická štruktúra, sémantika slova je istá abstraktná štruktúra odrazových prvkov. Môžeme teda hovoriť, že ťažiskom predmetu skúmania lexikálnej semaziológie je sémantika slova. Termín *sémantika* nie je úplne totožný s termínom *význam*. Termín *význam* je vhodné vzťahovať na paradigmatické slovo. Jednou stránkou paradigmatického slova je lexéma, ktorou sa niečo vyjadruje. Toto niečo je však diferencované. Vo vzťahu k tejto diferencovanosti chceme vymedziť význam paradigmatického slova. Ide totiž o to, že z objektívneho dôvodu (vyplývajúceho z povahy javu) sa kolíše pri vymedzovaní toho, čo sa označuje ako lexikálny význam. Niekedy sa za konštituenty lexikálneho významu považujú generické (identifikačné) a špecifikačné (diferenčné) sémantické príznaky (Blanár, 1984, s. 39), inokedy sa k týmto príznakom priradujú v rámci lexikálneho významu aj klasifikačné (kategorizálne) sémantické príznaky (Blanár, 1980, s. 33). Inokedy zasa sa nehovorí o lexikálnom význame, ale o sémantike slova, resp. lexikálnej jednotky ako o ustálenej konfigurácii kategoriálnych, subkategoriálnych a individuálnych komponentov (Kačala, 1982, s. 5). V súvisi s týmto javom sa dajú dobre využiť termíny *význam* a *seméma*, pričom sa opäť možno vyhnúť synonymii (často sa napr. hovorí, že v prípade polysémie sa na jednu lexému viaže niekoľko významov čiže semém). Význam treba chápať ako štruktúru klasifikačných, generických a špecifikačných komponentov. Ide o význam paradigmatického slova. Štruktúra generických a špecifikačných komponentov tvorí význam v užšom zmysle, teda vlastný lexikálny význam, ktorý sa označuje ako *seméma*. Význam teda semému zahrnuje.

Okrem významu (a vnútri neho semémy) sa na lexému paradigmatického slova viažu ďalšie prvky. Tieto prvky sa viažu na lexému sprostredkované, a to ako implikované prvky komponentov významu (implikáty). Sú to mimovýznamové prvky, ktoré treba brať do úvahy pri skúmaní rozvíjania významu slova, ako aj pri odhaľovaní pravidiel kombinácie významov v texte. Význam plus tieto implikované prvky tvoria obsah paradigmatického slova. Obsah sa teda skladá z významových a mimovýznamových komponentov (podrobnejšie Dolník, 1982). Obsah, význam, seméma sú teda v inkluzívnom vzťahu: obsah zahŕňa význam a význam semému. (V koncepcii, ktorú u nás rozpracúva J. Horecký, sa termín *obsah slova* vyvodzuje z príslušnej kategórie materialistickej dialektiky a chápe sa ním „dialektická jednota materiálnej zložky [súhrn morfém] a ideálnej zložky [kto-

rou sa prejavuje vzťah k pojmu a cez pojmy k javom objektívnej reality“ [Horecký, 1985, s. 101]; tradične sa však termín *obsah* viaže iba na ideálnu zložku slova, náš termín *obsah paradigmatického slova* nadväzuje na túto tradíciu).

Zložkami syntagmatického slova sú slovný tvar a aktuálny význam. Slovo ako lexikálny segment textu sa vyskytuje v istom tvare, t. j. ako istá morfofonematická štruktúra. Aktuálny význam jestvuje ako štruktúra komunikatívne relevantných odrazových prvkov. Kategoriálny (klasifikačný) prvok významu má tu status presupozície (porov. Daneš, 1974). Aktuálne významy sa v texte kombinujú a utvárajú zložné významy — tento jav skúma kombinačná semaziológia.

Vzťahy medzi termínmi, ktoré súvisia so slovom, môžeme znázorniť takto:

Z tohto prehľadu vyplýva, že termíny *slovo*, *forma slova*, *sémantika slova* sa dajú použiť v zovšeobecňujúcom zmysle, t. j. vtedy, keď sa v istom momente odbornej komunikácie nevyžaduje ich špecifikácia (napr. o význame, seméme alebo aktuálnom význame môžeme zovšeobecňujúco hovoriť pomocou termínu *sémantika*).

Vzhľadom na to, že význam (seméma aj obsah) je štruktúrovaný, vzniká terminologická otázka, ako pomenovať jeho konštituenty. V našej literatúre sa používajú termíny *séma*, *sémantická črta*, *sémantický príznak*, *významový komponent* (s tým súvisí termín *komponentová analýza*). Z vecného hľadiska sa ukazujú dva problémy. Prvý problém spočíva v tom, že komponentovou analýzou významu môžeme získať rôznorodé časti z hľadiska zloženia: popri ďalej nerozložiteľných, elementárnych častiach získavame aj zložené, ďalej rozložiteľné časti. V závislosti od cieľa analýzy sa môžeme uspokojiť so získanými rozložiteľnými časťami alebo analýzu môžeme doviesť až na úroveň elementárnych častí. Tieto rôznorodé časti významu, teda aj semémy treba terminologicky odlišiť. Elementárne časti významu (se-

mémy) označujeme termínom *séma*. Na neelementárne časti významu (semémy) vzťahujeme termín *komponent*. Ak v istej súvislosti nie je nevyhnutné rozlišovať medzi séмой a komponentom, možno hovoriť o významovej zložke, prípadne o významovom prvku. Azda je však primeranejšie používať termín *zložka*, pretože na termín *prvok* sa asociačne silne viaže element. (V tejto súvislosti treba pripomenúť upozornenie V. Schwanzera v citovanej štúdii, že je užitočné rozlišovať medzi elementom a jednotkou — autor tieto javy vymedzuje definične; zatiaľ sa v našej literatúre na toto upozornenie príliš nedbalo, hoci by to prispelo k presnosti vyjadrovania.)

Druhý problém súvisí s javom, na ktorý upozornil sovietsky jazykovedec N. V. Cvetkov (1984). Ide o to, že pri komponentovej analýze sa často terminologicky nerozlišuje medzi zložkami protikladných významov v lexikálnej paradigme na jednej strane a ich zovšeobecnením (t. j. porovnávacím základom) na druhej strane. Napr. v lexikálnej paradigme pojmovo vymedzenej ako „zbavovať nečistoty“ sú významy „umývať“ a „oprať“ v protiklade na základe pojmu *prostriedok*, v rámci ktorého sa odlišujú zložkami „voda, tekutina“ (umývať). „voda s pracími prípravkami“ (oprať). Tieto javy sa dajú vhodne terminologicky odlišiť tak, že porovnávací základ označíme termínom sémantický príznak („prostriedok“), oproti ktorému teda kladieme významové komponenty alebo sémy (prívlastok sémantický pri príznaku je zvolený vzhľadom na tradíciu, v našej navrhovanej terminologickej koncepcii ide o zovšeobecňujúci spôsob vyjadrovania; ak chceme byť dôslední, musíme hovoriť o významovom príznaku, lebo na paradigmatické slovo sa viaže význam, kým termín *sémantika* súvisí s postulovaným slovom). V prípade, že pri vyjadrovaní nie je nevyhnutné rozlišovať medzi séмой, významovým komponentom (teda významovou zložkou) a sémantickým príznakom, súhrnne môžeme hovoriť o sémantických črtách (o atribúte *sémantický* platí to isté čo pri príznaku).

Ak máme na mysli obsah (paradigmatického) slova, treba rozlišovať medzi významovými a mimovýznamovými časťami. Mimovýznamové časti obsahu sa tradične označujú ako *noémy*. Zatiaľ sa neukazuje potreba zaviesť podobnú terminologickú diferenciaciu ako vo významovej oblasti obsahu.

Jestvujú jednovýznamové (monosémické) a viacvýznamové (polysémické) slová. Lexéma polysémického (paradigmatického) slova viaže na seba dve alebo viac semém, resp. významov, ktoré sú vzájomne zviazané tak, že tvoria vnútrošlovnú významovú paradigmu. Hovoríme o semémovej, resp. významovej štruktúre polysémického slova. Namiesto týchto termínov sa často používa termín *sémantická štruktúra*. Vzhľadom na to, že termín *sémantika* sa vzťahuje na postulované

slovo, termín *sémantická štruktúra* sa spája s polysémickým postulovaným slovom, vo vzťahu k paradigmatickému slovu ide teda o zovšeobecňujúci spôsob vyjadrovania. Vnútrošlovná významová paradigma sa utvára na základe spoločných a odlišných významových zložiek. Niekedy je výhodné mať termín na označenie spoločnej zložky. Na označenie tejto zložky sa dá použiť termín *semazéma*.

Zistilo sa, že medzi polysémiou a tvorením slov je značná podobnosť. Podobnosť vzťahov medzi základovým a odvodeným slovom so vzťahmi medzi významami v polysémických slovách bola podnetom na zavedenie termínu *sémantická derivácia*. Túto analógiu treba využiť aj pri zavádzaní ďalších termínov, konkrétne termínov *základový význam* (*základová seméma*) a *odvodený význam* (*odvodená seméma*). Základový význam je ten význam, od ktorého je odvodený iný význam vnútri toho istého slova, čiže na ktorom sa zakladá iný význam. Odvodený význam je ten význam, ktorý sa zakladá na inom význame vnútri toho istého slova. Treba zdôrazniť, že termín *základový význam* nie je totožný s termínom *základný význam*, ktorý sa bežne používa na označenie toho významu, ktorý motivuje ostatné významy polysémického slova. „Základnému významu sú hierarchicky podradené odvodené, sekundárne významy; synchronne v nich vystupuje motivovanosť základným významom“ (Ondrus — Horecký — Furdík, 1980, s. 42). Pri viac ako dvoch významoch však nemusia byť všetky významy priamo podradené základnému významu, platí to iba v prípade radiálnej polysémie, keď všetky významy sa bezprostredne viažu na základný význam. Pri refazovej alebo radiálno-refazovej polysémii istý význam sa viaže na základný význam len prostredníctvom iného významu, čiže nezakladá sa priamo na tomto význame, lež na sprostredkujúcom. Základný význam je totožný so základovým významom iba v tom prípade, keď sa odvodený význam zakladá na základnom význame. Inak povedané, základový význam je každý význam, na ktorom sa priamo zakladá iný význam vnútri slova. Základný a základový význam majú spoločné to, že sú prvotné vo vzťahu k odvodeným — druhotným významom.

Polysémické slovo ako jednota lexémy a dvoch alebo viacerých významov je slovníkovou jednotkou, resp. jednotkou slovnej zásoby. V súlade s tradíciou sovietskej lingvistiky monosémizované polysémické slovo v typizovanom (syntakticky vymedzenom) kontexte označujeme ako *lexikálnosémantický variant*. Lexikálnosémantický variant je bilaterálna jednotka lexikálnosémantického systému (porov. Ufimceva, 1974, s. 77), prostredníctvom variantov sa polysémické slovo včleňuje do rozličných mikrosystémov.

Pri skúmaní významových vzťahov medzi slovami sa vymedzujú isté výseky slovnej zásoby, ktoré sa rozlične pomenúvajú. Ak si

uvedomíme, že takéto výseky sa vymedzujú tak, že sa vychádza z istého zadaného pojmu (napr. *pohybovať sa*) a zisťuje sa, ktoré lexémy sa na tento pojem vzťahujú, vidíme, že takéto skúmanie sa zakladá na onomaziologickom postupe. Takto vymedzený výsek slovnej zásoby možno primerane nazvať onomaziologická lexikálna paradigma. Onomaziologickým postupom získané výseky slovnej zásoby majú status paradigmy na základe spoločných a odlišných významových vlastností slov, t. j. na základe opozičných vzťahov. V rámci onomaziologickej lexikálnej paradigmy sa potom detailnejšie skúmajú významové vzťahy medzi slovami, podľa miery ich významovej totožnosti sa vymedzujú menšie skupiny, podskupiny alebo synonymické rady. Rámec týchto lexikálnosémantických zoskupení je daný onomaziologickou lexikálnou paradigmou. Tu je zreteľná nadväznosť lexikálnej semaziológie na onomaziológiu.

Ak pri skúmaní vzťahov medzi významami postupujeme tak, že vychádzame z istej lexémy a zisťujeme, aké významy táto lexéma vyjadruje, uplatňujeme semaziologickú metódu. Podľa toho vnútro-slovnú významovú paradigmu môžeme nazvať *semaziologická lexikálna paradigma*. Ako nadradený termín k onomaziologickej a semaziologickej lexikálnej paradigme môže slúžiť termín *lexikálna paradigma*.

Pokúsili sme sa tu ukázať, ako sa dá vhodnými termínmi prehľadne a jednoznačne zachytiť sústava základných pojmov lexikálnej semaziológie. Úsilie o zjednocovanie termínov lexikálnej semaziológie, ktorá sa v súčasnosti prudko rozvíja, by prispelo k efektívnosti odbornej komunikácie a tým aj k efektívnosti porovnávaní výsledkov bádania.

Filozofická Fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Lexikálny význam a označovaná skutočnosť v jazykovozemepisnom aspekte. *Slovo a slovesnosť*, 41, 1980, s. 32–38.

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.

CVETKOV, N. V.: K metodologii komponentnogo analiza. *Voprosy jazykoznanija*, 1984, č. 2, s. 61–71.

DANEŠ, F.: K štruktúre slovesných významů. In: *Jazykovedné štúdie*, 12. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 142–152.

DOLNÍK, J.: Obsah, pojem a lexikálny význam. *Jazykovedný časopis*, 33, 1982, s. 11–20.

FILIPEC, J.: Věda o slovní zásobě a její pojmosloví. *Slovo a slovesnost*, 39, 1978, s. 238–240.

HORECKÝ, J.: Základy jazykovedy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 184 s.

HORECKÝ, J.: Významové vzťahy v sústave termínov. Kultúra slova, 15, 1981, s. 321—325.

HORECKÝ, J.: O marxistickú jazykovedu. Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 97—103.

KAČALA, J.: Sémantická štruktúra vety a obsah vety. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 3—10.

NIKITIN, M. V.: Leksičeskoe značenie slova. Moskva, Vyššaja škola 1983. 128 s.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 313 s.

SCHWANZER, V.: O sémantickej determinovanosti lexikálnych jednotiek. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička, I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 63—72.

UFIMCEVA, A. A.: Tipy slovesnych znakov. Moskva, Nauka 1974. 208 s.

Rozvíjanie continuity a formovanie nového v lekárskej terminológii

BOHUSLAV FINĎO

V nedávnej minulosti sme venovali pozornosť okruhu názvov rozličných foriem črevnej nepriechodnosti v preklade príručky C. Sewarda a D. Mattinglyho *Diagnostika pri posteli chorého* (Martin, Osveta 1981; porov. Kultúra slova, 17, 1983, s. 342—346). Teraz si chceme všimnúť, ako sa v preklade realizovali splátky na starú dĺžbu v použití slovenských názvov okrem terminológie črevnej nepriechodnosti. Pri viacerých slovách alebo slovných spojeniach, ktorých sa dotkneme, ide skôr o dokumentovanie ich používania v odbornom jazyku, prípadne o významové spresnenie alebo poukaz na primeranejšiu morfológickú podobu v súlade s vývinovou tendenciou jazyka. Osobitnú pozornosť venujeme menej ustáleným termínom, prípadne novším návrhom na slovenské pomenovania.

Názov *bolest* sa v texte používa iba pre spontánny pocit, *bolestivost* označuje pocit provokovaný vyšetroujúcou osobou (napr. pri prehmatávaní brucha). *Mostik* (*mostíkový*) vo význame *sternum* (*sternalis*) sa ukazuje oveľa vhodnejší názov ako *hrudná kosť*. Nazdávame sa, že pridávať mená v podobe *žalúdkový*, *lebkový* (*vnútrolebkový*) a *pupkový* sú v súlade s vývinovou tendenciou jazyka. Nepokladáme za

oprávnené rozlišovanie typu *žalúdokový vred*, ale *žalúdočná štrava* a pod., pretože je nepotrebné a nezodpovedá ani situácií v iných jazykoch. V celom texte sa uprednostnili názvy *dávenie* a *dávenina* (*vomitus, egesta* — *vydávený obsah*). Slovo *dýchavica* (*dyspnoe*) nadobudlo v terminológii definitívne miesto a používanie názvu *tarchavosť* (*graviditas*) sa počas ostatného desaťročia veľmi rozšírilo. Štandardné miesto zaujali podoby *riečisko*, *búchanie srdca* (*palpitatio*), systémový tvar *hmatateľný orgán* (nie *hmatný*) a skloňovateľné spojenie s domácim adjektívom *hrudníková angína* popri bežnom medzinárodnom termíne *angina pectoris*. Názov *červienka* (*dysenteria*) postupne nadobúda miesto, ktoré mu patrilo v posledných dvoch storočiach. Tradícia redakcie vydavateľstva Osveta sa pozitívne prejavuje používaním slovesa *zjaviť sa* (oproti *objaviť sa*). Redundancia vznikla pri spojení *v polohe poležiačky* a *v polohe postojacky*, lebo samy príslovky *poležiačky* a *postojacky* implikujú označenie polohy.

Ďalšie názvy uvádzame v abecednom poriadku s komentárom, príp. informačnou definíciou.

divý kašeľ (*pertussis*, angl. *whooping cough*)

Pôvodné ľudové pomenovanie *somársky kašeľ* prešlo do slovenskej zdravotníckej literatúry v zmenenej podobe *divý kašeľ*. V tejto forme ho používa Šrobár (1909), I. Stodola a spoluprac. (1937) a Chura (1949) v dosiaľ najväčšom slovenskom knižnom diele o infekčných chorobách. Anglický termín *whooping cough* možno preložiť ako *híkavý kašeľ*, čo vraví toľko ako *somársky kašeľ*. Z hľadiska označovaného fenoménu je tradičný názov *divý kašeľ* nesporne vhodnejší ako *čierny kašeľ*, ktorý sa v preklade používa v kapitole *Kašeľ*.

dráždivé črevo (angl. *irritable bowel*)

Je to novší názov poruchy známej predtým pod menom *dráždivé hrubé črevo* (*colon irritabile*, angl. *irritable colon*). Novšia verzia súvisí s faktom, že porucha funkcie zahŕňa celú tráviacu rúru.

chrapaty (angl. *rales*, čes. *chropy, rachoty*)

Podrobná diskusia o termíne vyšla v *Kultúre slova*, 18, 1984, s. 38—42.

íver (*sekvester*)

Časť oddelená od celku nefyziologickým pochodom, napr. odumretý kúsok kosti (pozri *odíverenie*).

kamene, žľčové, močové (*cholelithiasis, nephrolithiasis*)

V slovenčine sa uprednostňuje názov *kamene* pred zdrobneninou *kamienky*; podobne *kvapková infúzia*, a nie *kvapôčková infúzia*, *kvapkovité srdce*, a nie *kvapienkovité* ani nie *kvapôčkovité srdce*, ďalej *pavúkovité vény*, a nie *pavúčikovité vény*.

knísavá chôdza, „kačacia“ (angl. *waddling gait*, rus. *perevalivajuščajaša pochodka*)

Myopatická chôdza: trup sa pri každom kroku vychýľuje z boka na bok.

múčnica (*soor*)

Hubová infekcia známa aj pod menom *moniliová stomatitída*. Názov používa Halaša [1926] a Chura [1949]. Forma *múčnivka*, s ktorou sa niekedy v praxi stretáme, neodôvodnene narúša kontinuitu.

nabehnutie pečene, pľúc, papily optického nervu (*congestio*, angl. *congestion*)

Nadmerné alebo abnormálne nakopenie krvi v časti tela; kongescia nie je iba pasívny proces — stáza, stavenie, príhľad —, ale aj aktívny dej (angl. *active, functional congestion*).

nachrnutie (*paresis*)

Čiastočné ochrnutie (porov. *ochrnutie*).

nápor choroby (*atak choroby*, angl. *attack*)

Zjavenie sa choroby alebo nové vzplanutie v jej priebehu.

nástupný príznak (angl. *presenting symptom*)

Príznak, ktorým sa choroba ohláša na začiatku svojej manifestácie.

navretie, navrenina (navrieť, navretý) (*tumefactio, intumescencia*, angl. *swelling, tumescence*, rus. *nabuchanie, pripuchlosť*, čes. *zduření*)

Zväčšenie, vyvýšenie až hrboľ, zvyčajne v súvisi s chorobným procesom, napr. *zápalové navretie*, angl. *inflammatory swelling*, rus. *pripuchlosť vospalitel'naja*, čes. *zánětlivé zduření*; *mútne navretie*, angl. *cloudy swelling*, rus. *mutnoje nabuchanie*, čes. *kalné zduření*.

nedovieravosť chlopní (*insufficiencia, regurgitatio*)

Defekt chlopne, ktorý nedovolí úplné zatvorenie príslušného ústia.

odiverenie (*sekvestrácia*)

Nefyziologické oddelenie malej časti od celku, napr. oddelenie nekrotickej časti kosti od zdravej (pozri *íver*).

ochrnutie (*paralysis*)

Strata motorickej sily zapríčinená funkčnou či organickou poruchou nervových alebo nervovosvalových mechanizmov (porov. *nachrnutie*).

opasec, syn. **plazivec pásový** (*herpes zoster*)

Opasec je známy názov [Chura 1949], *plazivec pásový* je nová podoba na podklade medzinárodného mena (porov. *plazivec jednoduchý*).

ošiaľ (*vertigo, závrat*)

Výstižné označenie halucinácie pohybu, o ktorú pri poruche ide.

ovisnutá ruka (*karpoptóza*, angl. *wristdrop*)

Ochrnutie svalov vystierajúcich ruku a prsty.

plazivec jednoduchý (*herpes simplex*)

Nová podoba na podklade medzinárodného mena (porov. *opasec*).

porážka (*ictus apoplecticus*, angl. *stroke* [*apoplectic*])

Nepokladáme za vhodné nahrádzať tento názov s dlhou tradíciou, ktorý sa už dávno používa v lekárskej literatúre [Ribay 1795, Šrobár 1909, Dérer 1957 a i.], podobou *mŕtvica*.

puknutie pažeráka, sleziny a i. (*ruptura*)

Kontinuita so staršou slovenskou zdravotníckou literatúrou hovorí jasne v prospech puknutia, a nie prasknutia.

pukot(y) (*krepitácie, crepitatio*)

Prejav zistiteľný najmä načúvaním, väčšinou na pľúcach (pozri *chrapoty*).

rozpálenie tváre (angl. *flush*)

Zvyčajne prechodná červeň v tvári, ktorú zapríčiňuje nahrnutie krvi do tváre a krku.

rozpínavý proces (*expanzívny proces*, angl. *space occupying lesion*)

Označenie sa používa napr. na vnútrolebkové nádory.

sílenie (*tenesmus*, angl. *straining*)

Bolestivé usilovanie sa o vyprázdenie stolice alebo moču, príp. bolesť spojená s defekáciou či močením.

sinavosť, sinavý (*cyanosis, cyanoticus*)

Modré zafarbenie kože a slizníc pri zvýšenom obsahu odkysličeného hemoglobínu v krvi.

spľasnutie pľúc (*collapsus pulmonum*)

Zníženie množstva vzduchu v pľúcach a tým zmenšenie ich objemu; výraz sa používa aj v súvisi s inými orgánmi, napr. *spľasnutie pečenných lalôčikov*.

súrny stav (*urgentný stav*, angl. *emergency*)

Akútna zdravotná situácia, ktorá vyžaduje chytrý zásah.

štepenie (*vaccinatio*)

Tradičné označenie vakcinácie v slovenskej literatúre. V preklade sa používa v rovnakom význame aj podoba *očkovanie*. Napriek rozdielu v súčasnom úze oproti minulosti stálo by za úvahu významové rozlíšenie: *štepenie* = *vaccinatio*, *očkovanie* = *inoculatio* (napr. *očkovanie materiálu na kultivačnú pôdu v mikrobiológii*).

ťažoba (*nausea*)

Charakteristický pocit na dávenie.

tlecí čas (*inkubačná perióda*)

Časové rozpätie od uchytenia sa patogénneho zárodku v tele až po prejav prvých príznakov choroby (Chura 1949).

traslavosť (*tremor*)

Mimovoľné oscilačné pohyby v dôsledku striedavej kontrakcie a relaxácie oponujúcich svalových skupín.

vačok, vačkovitosť (*diverticulum, diverticulosis*)

Názvy označujú jednotlivé alebo viacnásobné vyliacenie tráviacej rúry.

vycivenosť, vycivený (*kachexia, kachektický*)

Ťažký celkový úpadok zdravia spojený s malnutríciou.

vydutina aorty, srdca (*aneurysma aortae, cordis*), **rázštepová vydutina** (*aneurysma dissecans*)

Označenie *vydutina* sa zaužívalo vo význame *aneuryzma*; nemá sa používať na označenie divertikula, ako sa často stáva.

zapečenosť, zapečenie (*obstipatio*)

Podrobná diskusia o termíne vyšla v Kultúre slova, 13, 1979, s. 329—332 (pozri aj *zhrčenosť stolice*).

zavlečenina (*metastasis*)

Prenos choroby z prvého ložiska na vzdialené miesta tela.

zhrčenosť stolice (*faecaloma, angl. fecal impaction*) pozri **zapečenosť**

zmorenosť (*angl. prostration, čes. zchvácenost*)

Prostrácia označuje extrémne telesné alebo duševné vyčerpanie; podľa Slovníka slovenského jazyka *zmorený* = veľmi vyčerpaný.

Akási inventarizácia názvov použitých v prekladovom texte osvedčenej anglickej lekárskej príručky je súčasne ponukou zainteresovaným čerpať z hodnotných zdrojov minulosti aj ich adekvátne prekonávať v situácii rozvinutejšej úrovne poznania.

OÚNZ, Nemocnica s poliklinikou
Zvolen

LITERATÚRA

DÉRER, L. a kol.: Praktikum propedeutiky vnútorného lekárstva. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957.

HALAŠA, P.: Lekársky slovník. Turč. Sv. Martin 1926.

CHURA, A. J.: Infekčné choroby v detskom veku. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1949.

KUTLÍK, I.: Zo slovenského patologickoanatomickeho názvoslovía (II.) Slovenské odborné názvoslovie, 8, 1960, s. 212—220.

RIBAY, J.: Katechismus o zdravi pro obecný lid a školskou mládež. W Pešti u Matěje Trattnera 1795.

SEWARD, C. — MATTINGLY, D.: Diagnóza pri posteli chorého. Martin, Osveta 1981.

STODOLA, I. a kol.: Zdravotné predpisy na Slovensku. Matica slovenská 1937.

ŠROBÁR, V.: Ludová zdravotná veda. Turč. Sv. Martin, KÚS 1909.

ROZLIČNOSTI

Poster — výveska — panelová výveska

Vedecké konferencie sú dôležitým fórom, na ktorom sa vedci stretávajú, aby predniesli výsledky svojich výskumov, vypočuli si referáty iných vedcov zaoberajúcich sa rovnakou alebo príbuznou problematikou, vymenili si názory a skúsenosti, resp. dohodli sa na spolupráci. Poriadok rokovania na vedeckých konferenciách býva taký, že špičkoví vedci uvedú zúčastnených do problematiky základnými referátmi, po nich nasledujú kratšie referáty (koreferáty, komunikáty) a diskusia.

Na efektívnejšie využitie času a umožnenie širšej diskusie sa na mnohých vedeckých konferenciách uplatňuje forma tzv. posterov. *Poster* má veľa spoločného s plagátom najmä z hľadiska formy. Plagát je jednolistová tlač, resp. kresba s informačným, propagačným alebo reklamným charakterom. Hoci poster nemá propagačný ani reklamný ráz, len informačný, je to tiež istý druh plagátu prispôbeného rozmermi ploche panela, na ktorom je umiestnený. Poster na konferencii obsahuje názov práce, meno autora, údaje o jeho pracovisku, stručne vysvetlený cieľ práce, metódy jej spracovania, grafy, tabuľky, pomocnú literatúru, prípadne podľa celkového charakteru výskumu aj hotové vzorky získané opísanou technológiou. Súčasťou

posterov bývajú aj pútače v podobe vtipných obrázkov alebo makiet modelov navádzajúcich metaforicky na danú problematiku. Záujemcovia o získanie separátu (výťažku zaoberajúceho sa témou zobrazenou na poster) pripíšu na poster svoje meno a adresu.

Prednosti posterov sú evidentné, umožňujú účastníkom orientovať sa na tú zložku problematiky, ktorá ich najviac zaujíma, a prediskutovať ju s autorom prinášajúcim čosi nové, resp. s takým, ktorý už dosiahol na tomto poli nejaké pozitívne výsledky. Najväčším prínosom posterov je osobná výmena skúseností, nadväzovanie priamych kontaktov medzi vedcami bez striktného časového obmedzenia. Diskusie, ktoré sa vedú pri paneloch s postermi, sa anglicky nazývajú *poster discussion* (*posterová diskusia*) alebo *poster session* (*posterové zasadanie*), dakedy aj *poster presentation* (*posterová prezentácia*).

Slovom *poster* sa rozširuje rad slov prevzatých z angličtiny, kde sa ním pomenúva plagát, ale zároveň aj lepič plagátov. V americkej angličtine označuje toto slovo sprievodcu v spacom vozni. Sloveso *to poster* značí „plagátovať, propagovať“. Ponúka sa otázka, či sa so slovom *poster* jednoducho uspokojí a používať ho ako názov opisanej reálie nielen na zahraničných, ale aj na domácich konferenciách, alebo či uvažovať o zavedení nejakého ekvivalentného domáceho pomenovania. Slovo *plagát*, ktoré má rovnaký význam ako anglické slovo *poster*, je takisto prevzatým slovom (z holandčiny prostredníctvom nemčiny). Hoci je v slovenčine ustálené už dávnejšie, má tú nevýhodu, že vyvoláva asociácie reklamného rázu, ktoré sa nestotožňujú s vedeckým zameraním posteru.

Pri tvorbe nových termínov sa zvyčajne berie zreteľ na niektorý charakteristický znak pomenúvaného predmetu alebo javu. Charakteristickým znakom posteru je to, že visí na paneli, preto ho u nás dakedy nazývajú *panelová výveska*. Toto spojenie pokladáme nielen za priezračné, ale aj výstižné, funkčné a jazykovo správne. A to sú práve požiadavky, ktoré sa kladú na termín.

Uvedomujeme si, že pod vplyvom stykov so zahraničnými vedcami sa slovo *poster* bude používať aj ďalej, popri ňom by sa však mohol na označenie spomínanej formy referátov na vedeckých konferenciách ustáliť aj domáci termín *výveska*, resp. *panelová výveska*.

Aj termín *výveska*, resp. *panelová výveska* oproti slovu *poster* je dôkazom, že slovenčina poskytuje dosť možností na utvorenie vhodných domácich pomenovaní z domácich základov.

Eva Rísová

Jogový, jogistický

V súvislosti s rozvojom telesnej výchovy sa často hovorí o joge a o cvičeniach z tejto oblasti. S tým súvisí aj otázka utvorenia, resp. ustálenia adjektíva k substantívu *joga*.

V Slovníku slovenského jazyka VI (Bratislava, vydavateľstvo SAV 1968) sa na s. 42 uvádza heslo *joga* s významami: 1. jeden zo šiestich indických ortodoxných systémov, jogizmus a 2. telesné cvičenia, ktoré sa vytvorili v súvislosti s týmto systémom, jogizmus a ako ďalšie heslo aj synonymný výraz *jogizmus*, ku ktorému sú prihniezdované názvy prívržencov jogy, a to *jogista* a prechýlená podoba *jogistka*, ako aj prídavné meno *jogistický* ilustrované spojením *jogistické cvičenia*.

V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (Bratislava, SPN 1979) a v Krátkom slovníku slovenského jazyka (v tlači) sa takisto uvádza iba prídavné meno *jogistický*.

V dokladovom materiáli Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV z posledných desiatich rokov sme našli len jeden doklad na adjektívum z tejto oblasti, a to na podobu *jogistický*, z povedky P. Jaroša: *Potom si zacvičil vybranú dvadsaťminútovú jogistickú zostavu a boдрý, čulý a svieži vyšiel zo svojej izby*.

Jazykové príručky aj dokladový materiál teda zhodne uvádzajú iba podobu adjektíva *jogistický*. Nedostatok dokladov na používanie tohto, resp. iného adjektíva súvisí azda s tým, že pôvodnej, po slovensky písanej literatúry z tejto oblasti bolo donedávna veľmi málo. Nemáme, pravda, na mysli interné publikácie určené členom jednotlivých telovýchovných jednot, ktoré sa nedostanú medzi širšiu verejnosť a tým ani na excerpovanie pre potreby lexikálnej kartotéky JÚEŠ SAV. Podoba *jogistický* nie je v najnovšej telovýchovnej literatúre o joge frekventovaná. Súvisí to s tým, že v literatúre z tejto oblasti je nízka, resp. nulová aj frekvencia substantíva *jogizmus*, od ktorého je toto adjektívum utvorené. Z dvojice výrazov *jogizmus* — *joga* sa v nej dôsledne uplatňuje iba výraz *joga*. K tomuto podstatnému menu sa utvorilo príponou *-ový* nové prídavné meno *jogový*. Dôsledne sa používa napr. v publikácii M. Poláška *Joga* (Bratislava, Šport 1985) v rozličných spojeniach, napr. *jogový text*, *jogová prax*, *jogová technika*, *jogová etika*, *jogový výcvik*.

Prípoma *-ový*, ktorá je v prídavnom mene *jogový*, je v súčasnosti pri tvorení adjektív veľmi produktívna (porov. P. Ondrus — J. Furdík — J. Horecký: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava, SPN 1980, s. 123). ňou sa tvoria prídavné mená od názvov látok (*atrament* — *atramentový*), rastlín (*hriab* — *hriabový*), vecí (*kľb* —

kľbový), od dejových podstatných mien (*pohyb — pohybový*) a od abstraktných podstatných mien (*nadstavba — nastavbový*). Do poslednej z týchto skupín, medzi adjektíva *ságový, intrigový, dopingový, ligový* utvorené od substantív *sága, intriga, doping, liga* patrí aj nové adjektívum *jogový*. Zdá sa, že toto významovo priezračné adjektívum sa ustáli v spomenutej oblasti v tých prípadoch, kde ide o vyjadrenie vzťahu k joge.

Zhrňame: Z prídavných mien *jogistický* a *jogový* je v najnovšej literatúre z telovýchovnej oblasti frekventovanejšie adjektívum *jogový*. Hoci ho jazykové príručky zatiaľ neuvádzajú, je utvorené dobre a má všetky predpoklady ustáliť sa v jazykovej praxi na vyjadrenie vzťahu k joge, teda v takých spojeniach ako *jogové cvičenia, jogový výcvik*. Používanie adjektíva *jogistický* sa tak pravdepodobne obmedzí predovšetkým na vyjadrenie vzťahu k substantívam *jogista* a *jogizmus* v oblasti filozofie.

Katarína Hegerová

Andreiho či Andreia?

V našej dennej tlači sme v minulom roku viackrát zaznamenali genitív rumunského rodného mena i priezviska *Andreí* v podobe *Andreiho*. Nedávno sme rovnakú podobu genitívu tohto priezviska počuli aj v bratislavskom rozhlase. No posledná podoba genitívu, ktorú sme si všimli v dennej tlači, bola *Andreia*. Ktorá z nich teda je alebo by mala byť náležitá v spisovnej slovenčine?

Aj neodborníkovi vo veciach jazyka je zrejmé, že tu ide o otázku grafickej [pisomnej], výslovnostnej i tvaroslovnej adaptácie cudzích vlastných mien systému slovenčiny. Genitív priezviska v podobe *Andreiho* vychádza z už pomerne zaužívaného pravidla o prepise a skloňovaní cudzích vlastných mien zakončených na samohlásku *-i*: *Pavarotti, -ho, -mu, -m, Rosini, -ho, -mu, -m* atď. V rumunčine je počet priezvisk tohto typu zakončených na samohlásku *i* značne obmedzený. Ide spravidla o vlastné mená talianskeho pôvodu typu *Rosetti, Lipatti*, ktoré v gen. a akuz. sing. budú mať náležité podoby *Rosettiho, Lipattiho*, v datíve *Rosettimu, Lipattimu*, v lok. a inštr. *Rosettim, Lipattim*. Priezviská typu *Andreí, Macovei, Furdui, Drăgoi* sú v rumunčine tiež pomerne zriedkavé, no sú iba zdanlivo, vizuálne zakončené na samohlásku *-i*. V týchto priezviskách koncová graféma *-i* má po predchádzajúcej samohláske funkciu sonórnej spoluhlásky *j*, a tak sa aj vyslovuje: [*andrej, makovej, furduj, drăgoj*]]. Podľa toho rumunské meno *Andreí* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *chlap* ako

domáce priezviská na -ej (*Matej, Slabej* i cudzie priezviská, ktoré sú vo výslovnosti zakončené na -ej (*Hemingway, Grey*). Takže autor podoby genitívu *Andreia* buď vedome, alebo intuitívne, no bezpečne trafil do čierneho.

Vzhľadom na uvedené podoba gen. a akuz. sing. rumunských priezvisk typu *Andrej, Furdui, Drăgoi* má mať v spisovnej slovenčine náležitú podobu *Andreia, Furduia, Drăgoia* s výslovnosťou [*andreja, furduja, drăgoja*]. Ďalšie pádové tvary budú mať tieto podoby: dat. a lok. sing. *Andreiovi, Furduiovi, Drăgoiovi* [výsl. *andrejovi, furdujovi, drăgojovi*], inštr. *Andreiom, Furduiom, Drăgoiom* [výsl. *andrejom, furdujom, drăgojom*].

Ján Kerdo

SPRÁVY A POSUDKY

Sympatická knižka o jazykovej kultúre

{ŠLOSAR, D.: Jazyčník. Praha, Horizont, nakladatelství Socialistické akademie ČSSR 1985. 136 s.}

Do radu českých publikácií, v ktorých v istom výbere a prípadne aj po úprave vychádzajú príspevky z jazykových rubrik uverejňované v dennej tlači alebo v rozhlasových reláciách [porov. *Čeština všední a nevšední*, 1972; *Čeština za školou*, 1974; *O češtině každodenní*, 1984] pribudol v roku 1985 výber z jazykovej rubriky nazvanej *Jazyčník*, ktorú v revue *Věda a život* vedie pracovník Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyňu v Brne doc. dr. D. Šlosar, CSc.

Už vtipný názov rubriky aj knižky a spôsob, akým autor podáva poučenie o slove *jazyčník*, predznamenáva hlavné oblasti záujmu autora, a to predovšetkým tie veci okolo jazyka, ktoré aj čitateľov najviac zaujímajú alebo s ktorými sú spojené isté problémy — pôvod (etymológia) slov, zmeny slovných významov v priebehu historického vývinu jazyka, problematika tvorenia slov, vhodnosť pomenovania a stylistická primeranosť slov, výslovnosť, skloňovanie najmä slov prevzatých z iných jazykov. O slove *jazyčník* sa napr. dozvedáme, že v staroslovenčine slúžilo na pomenovanie príslušníkov pohanských národov. Po druhý raz sa toto slovo snažil zaviesť do češtiny Josef Jungmann ako prevzatie zo slovenčiny s významom „táravý, jazyčný človek“. A napokon D. Šlosar použil slovo *jazyčník* príležitostne ako autorské slovo nerobiace si nárok na všeobecné rozšírenie, a to ako činiteľské či lepšie konateľské pomenovanie pre toho, kto sa zaoberá jazykom a stará sa oň. S týmto významom súvisí aj neživotné substantívum ako názov rubriky.

Spoločným menovateľom všetkých príspevkov zhrnutých v *Jazyčníku* je úsilie sprostredkovať čitateľom dôvernejšie poznanie spisovnej češtiny. V

blížšom poznaní jazyka autor oprávnene vidí istú záruku citlivejšieho zaobchádzania s týmto nástrojom komunikácie.

Aké výrazy sú predmetom Šlosarových výkladov a úvah? V *Jazyčníku* nájdeme veľa slov z nášho bežného života, ktoré sú niečím zaujímavé, napr. svojím pôvodom — tak je to pri slovách *antuka*, *omšely*, *groteska*, *miniatura*, *papaláš* a i. Nezriedka si autor všima dvojice slov, pri ktorých pôvodnému domácejmu alebo zdanlivo domácejmu slovu konkuruje internacionalizmus (*Puk a touš*; *Box, či rohování? Na rozloučenou s vteřinou?*). Už tradične vďačnou, a pritom stále potrebnou témou poučení z oblasti jazykovej kultúry je vysvetľovanie rozdielov medzi dvojicami slov, ktoré si používatelia jazyka z rozličných dôvodov buď priamo zamieňajú, buď nevedia postrehnúť, v čom je medzi nimi rozdiel (*důvod* či *příčina*, *trasa* a *trať*, *vrcholný* a *vrcholový*, *hutní* či *hutnické sklo*).

Slovenského čitateľa knižky môže zaujať fakt, že viaceré jazykové problémy objasňované D. Šlosarom sú aktuálne nielen v češtine, ale aj v slovenčine, týkajú sa prostriedkov používaných v obidvoch našich jazykoch (napr. *pořiderní*, *papaláš*, *rezervy* v novšom význame „zdroje nevyužité v dôsledku organizačných či iných nedostatkov“, *odrekreovat*, *chybovost*, akuzatívne väzby typu *uvažovat ztráty* ap.). Z knižky *Jazyčník* je jasné i to, že potrebu riešiť isté problémy v oblasti jazykovej kultúry v češtine prináša aj kontaktovej situácia češtiny so slovenčinou. Môžeme sa napr. dozvedieť, že v českej hovorenej aj písanej publicistike sa pod vplyvom slovenčiny čoraz častejšie vyskytuje spojenie *otevřít zasedání*, *konferenci*, *kongres* namiesto *zahájit zasedání* — novšiemu spojeniu predpovedá autor do budúcnosti funkciu synonymného prostriedku.

Na knižke D. Šlosara, podobne ako sa to ešte vo väčšej miere ukazuje v knižke *O češtině každodenní* (1984), je sympatický spôsob, akým sa realizuje starostlivosť o kultivované vyjadrovanie v rozličných oblastiach spoločenského styku. Autorovi zväčša nejde o schválenie či zamietnutie konkrétnych jazykových prostriedkov, lež predovšetkým o výklad ich vzniku, o osvetlenie ich vzťahu k iným prostriedkom, o možnosť (a vhodnosť) ich uplatnenia v rozličných sférach dorozumievania (v súčasnosti je citlivý najmä rozdiel odborné vyjadrovanie — vyjadrovanie v bežnom, neodbornom jazyku; vyjadrovanie v bežnom jazyku — administratívny, tzv. úradnícky jazyk, resp. slang). Nezriedka sa autor zamýšľa aj „prognosticky“, teda nad vyhliadkami, aké majú isté výrazy do budúcnosti, pričom v takýchto úvahách reálne zvažuje hranice účinnosti jazykovedných zásahov do vývinu jazyka a ráta aj s psychikou používateľov jazyka. Napr. z istej nechuti českej verejnosti proti zmene *vteřina* → *sekunda* usudzuje, že v hovorovom jazyku a v krásnej literatúre sa asi bude udržiavať slovo *vteřina*, hoci v odbornom vyjadrovaní sa presadil latinský internacionalizmus *sekunda*.

Knižku *Jazyčník* možno hodnotiť ako pozitívny vklad do starostlivosti o jazykovú kultúru. Úsilie o hľadanie príťažlivej formy takejto publikácie majú slúžiť aj sprievodné kresbičky, ktoré sú miestami vtipné, inde viac popísané. Niekedy sa nájde v texte aj argumentácia, ktorú nepokladáme za celkom presvedčivú. Napr. proti prijatiu slovesa *zohlednit* do spisovného jazyka autor argumentuje jednak tým, že toto sloveso je len nedokonalé synonymum

k existujúcim a bežným slovesám *zakalkulovať* *něco*, *prhlédnout* *k něčemu*, *zahrnout* *něco* *do úvahy*, jednak tým, že by sa toto sloveso muselo odvodzovať od adjektíva *ohledný*, čo však z významového hľadiska nie je možné. Nazdávame sa, že tak v češtine, ako aj v slovenčine možno odvodzovať sloveso *zohľadniť* (*zohľadniť*) priamo od substantíva *ohled* (*ohľad*) pomocou rozšíreného alebo prerývaného slovotvorného sufixu. — Možno súhlasí so zameraním príspevku *Notoricky známy* — je to potreba kritického postoja proti nepresnému, nesprávnemu alebo vôbec nevhodnému používaniu cudzích slov. Z tvrdenia, že slovo *notorický* je celkom zbytočné v najpoužívanejšom spojení *je notoricky známo*, však vidieť, že autor neberie dostatočne do úvahy fakt, že v prirodzenom jazyku sa nevylučuje nadbytočnosť, a teda jeden význam, jedna séma sa v istej syntagme môže vyjadrovať aj dvakrát. Autor neprihliada ani na to, že slová prevzaté z iných jazykov už žijú v prijímajúcom jazyku iným životom ako v pôvodnom jazyku, ich významová štruktúra aj funkcie sa môžu meniť. V spojení *je notoricky známo* slovo *notorický* má intenzifikačnú, príp. expresívnu funkciu, ktorá môže byť práve dôsledkom „zbytočného“ vyjadrenia istého významu dvakrát. O možnosti prirodzenej nadbytočnosti a vyjadrovaní istej sémy napr. aj lexikálne, aj slovotvorne svedčí napr. to, že názvy procesov s formantom *-izácia* (*intenzifikácia*, *robotizácia*) sa v textoch bežne spájajú so slovom *proces*. Neuvažujeme pritom o nevhodnosti spojení typu *proces intenzifikácie výroby*.

Naše kritické poznámky sa týkajú jednotlivostí. Vcelku knižka D. Šlosara prináša skutočne veľa nementorského, vtipného poučenia aj prekvapujúcich zaujímavostí o pôvode a vývine slov, tematicky je pestrá a dobre dopĺňa rad popularizačných publikácií zameraných na kultivované vyjadrovanie v českom jazyku. Možno si iba želať, aby pribudli aj v slovenskej knižnej kultúre knižky s takýmto zameraním.

Klára Buzássyová

Ks

O používaní českých a moravských místních názvov

(POLÍVKOVÁ, A.: Naše místní jména (a jak jich užívat). Praha, Academia 1985. 192 s.)

Česká onomastická literatura je neobyčajne bohatá a vnútorne diferencovaná. Veľká pozornosť sa v nej venuje nielen výskumu všeobecných otázok a otázok týkajúcich sa českých vlastných mien, najmä osobných mien a zemepisných názvov, ale aj popularizácii onomastických poznatkov. Do radu popularizačných príručiek patrí aj publikácia *Naše místní jména*, ktorej autorkou je pracovníčka Ústavu pro jazyk český ČSAV A. Polívková.

V úvode sa stručne vymedzuje poslanie práce. Nejde v nej o systematický vedecký výklad, ale skôr o niektoré poznatky závažné pre jazykovú prax. Cieľom príručky je zasvätiť používateľov spisovného jazyka do problematiky českých a moravských miestnych názvov, a to hlavne z hľadiska ich fungovania v bežnej jazykovej praxi, podať informácie o tvorení príslušných prídavných mien a obyvateľských mien a podať zoznam miestnych názvov. Tohoto cieľu príručky slúži aj „trochu odľahčený ráz výkladu“, ako sa o tom píše v úvode.

Po úvode nasleduje sedem základných častí: I. *Všeobecne o českých a moravských místnych názvoch*, II. *Skloňovanie místnych názvov*, III. *O niektorých ďalších ťažkostiach pri místnych názvoch*, IV. *Prídavné mená tvorené od místnych názvov*, V. *Obyvatelské mená*, VI. *Prehľad skloňovania místnych názvov*, VII. *Abecedný zoznam místnych názvov*.

V prvej časti sa podáva poučenie o vlastných menách, informácia o českej toponomastickej literatúre, stručné poučenie o pôvode miestnych názvov (domáceho aj cudzieho pôvodu), hovorí sa ďalej o nových miestnych názvoch a o názvoch obcí z hľadiska jazykovej kultúry. Tu možno vyzdvihnúť konštatáciu, že v Českej socialistickej republike sa za úradné určujú také podoby miestnych názvov, ktoré zodpovedajú spisovnému jazyku, resp. podľa autorkinej formulácie tie podoby, ktoré boli preradené na spoločného menovateľa, akým je sústava spisovného jazyka, aj keď sa v niektorých prípadoch dosiaľ zachovávajú isté odchýlky, napr. *Oubyslavice*, *Votice*. Do istej miery je prekvapujúca autorkina konštatácia, že väčšina miestnych názvov ostávala doteraz nekodifikovaná najmä z tvaroslovnej stránky, čo viedlo k neobyčajným ťažkostiam v bežnej jazykovej praxi (s. 20–21). Poznanie tohto stavu bolo hlavným motívom na napísanie tejto príručky ako prejavu pomôcť jazykovej praxi a priniesť návrh takého riešenia, ktorý by vyhovoval širokej obci používateľov češtiny. V kapitole o skloňovaní miestnych názvov sa vhodne vyberajú niektoré typy názvov, ktoré v praxi spôsobujú ťažkosti, napr. názvy typu *Olomouc*, *Boleslav*, *Litomyšl*, *Litoměřice*, *Vysočany*, *Roudnice*, *Diváky*, najmä však niektoré jednotlivé prípady, napr. *Nelahozeves*, *Jince*, *Dvůr Králové nad Labem*, *Králov Dvůr*, *Odolena Voda* atď. O niektorých ďalších podobných názvoch, pri ktorých sú v bežnej jazykovej praxi tiež značné ťažkosti, sa hovorí v tretej časti. Tu sa venuje pozornosť aj pravopisu miestnych názvov, napr. písaniu veľkých písmen vo viacslovných názvoch. Používateľ tejto príručky si rád prečíta aj časť o tvorení prídavných mien od miestnych ná-

zvov, ako aj časť o tvorení obyvateľských mien a časť, v ktorej sa podáva prehľad skloňovania miestnych názvov (najprv názvy so singulárovou a potom názvy s plurálovou podobou). Váha príručky spočíva v poslednej časti, ktorá je najzrozsiahlejšia. V nej sa podáva abecedný zoznam miestnych názvov s jednotlivými gramatickými údajmi. Zoznam obsahuje 3267 miestnych názvov českých a moravských obcí, prípadne aj ich častí. Uvádza sa rod a číslo a tvary niektorých pádov, najmä gen. a lok. sg., podľa potreby aj iných pádov. Ďalej sa uvádzajú tvary prídavných mien, pričom hviezdičkou sa označuje možnosť vytvoriť podľa potreby prídavné mená od viacslovných pomenovaní, napr. *Albrechtice v Jizerských horách* — *([jizersko]albrechtický, *Beňešov u Semí* — *semilskobenešovský.

Táto príručka je nesporne veľmi cenná z hľadiska každého používateľa spisovnej češtiny, keď prichádza do styku s miestnymi názvami. Význam má však aj pre používateľa spisovnej slovenčiny. Máme tu na mysli fungovanie českých miestnych názvov v spisovnej slovenčine a či v slovenskom kontexte. Je napr. známe, a o tom sa výslovne hovorí v Pravidlách slovenského pravopisu i v Morfológii slovenského jazyka, že niektoré české (a moravské) názvy zakončené na spoluhlásku menia v slovenčine gramatický rod, používajú sa v inom gramatickom rode, napr. názvy *Olomouc*, *Chrudim*, *Příbram*, *Kouřim*, *Vlašim*, *Litomyšl* sú v češtine ženského rodu, ale v slovenčine mužského rodu. V spisovnej slovenčine je všeobecne silná tendencia používať miestne názvy zakončené na spoluhlásku ako podstatné mená mužského rodu, čo sa prejavuje v stálom prechode niektorých takýchto názvov zo ženského rodu medzi podstatné mená mužského rodu (porov. J. Jacko, *Slovenská reč*, 39, 1974, s. 366—369). Značné problémy sú aj pri skloňovaní českých miestnych názvov v spisovnej slovenčine (podrobnejšie sa touto otázkou zaoberal Š. Peciar v časopise *Slovenská reč*, 23, 1958, s. 249—266). Najväčšie problémy sú, pravda, pri takých „exkluzívnych“ názvoch, ako napr. názov *Odolena Voda* (o jeho skloňovaní porov. M. Majtán, *Kultúra slova*, 7, 1973, s. 63). V slovenčine sa od mnohých miestnych názvov tvoria prídavné mená inak ako v češtine, porov. napr. *Kladno* — čes. *kladenský*, slov. *kladniansky*, hoci pri niektorých veľmi známych a často používaných českých miestnych názvoch sa popri prídavných menách utvorených domácim slovotvorným postupom používajú aj české deriváty, napr. *Brno* — *brniansky*, *brnenský*, resp. v jazykovej praxi sa používajú iba české deriváty, hoci slovníkové práce uvádzajú slovenské deriváty, napr. *Most* — *mostecký*, slov. *mostiansky*, *Ústí* — *ústecký*, slov. *úšťanský*. Pri viacerých prípadoch treba teda počítať s rozdielnym tvorením prídavných mien v spisovnej češtine a slovenčine, napr. *Hrdly* — čes. *hrdelský*, slov. *hrdlíansky*, *Chuchle* — čes. *chuchelský*, slov. *chuchlíansky*, *Jelmo* — čes. *jelemský*, slov. *jelmiansky*, *Spy* — čes. *sepský*, slov. *spiansky*, *Doksy* — čes. *dokeský* i *dokský*, slov. *doksiansky* atď. Tento rozdiel vyplýva z častého používania tvarov prídavných mien s vkladným e v spisovnej češtine, resp. z používania systémových tvarov s príponou *-iansky* v spisovnej slovenčine. Medzi češtinou a slovenčinou sú rozdiely aj z hľadiska tvorenia obyvateľských mien, a to najmä preto, že v slovenčine je najproduktívnejšia slovotvorná prípona *-čan*, v češtine je bežná prípona *-an*. Autorka dobre vysvetľuje rozdiel medzi podobami obyvateľských mien na *-an* a *-ák*, napr. *Pražan* a *Pražák*. Prípona *-ák* sa často pokladá za expresívny

prostriedkov a využíva sa v nespisovných prejavoch. Pripomína tu aj používanie spodstatných prídavných mien na *-ský* (zvyčajne v množnom čísle — nom. pl. má príponu *-ští*) ako obyvateľských mien, napr. *Koloděští, Karlovarští*. Tento spôsob je podľa nej dosť zvyčajný napr. v športovom spravodajstve. V spisovnej slovenčine sa takéto obyvateľské mená nepoužívajú, v športovom spravodajstve sa s nimi možno niekedy stretnúť ako s „presahmi“ z češtiny (napr. *Viedenski*), čo sa u nás posudzuje negatívne. Ak ide o viac-slovné názvy, autorka odporúča používať namiesto derivátov radšej opisné (perifrastické) vyjadrenia, napr. *obyvateľ* alebo *občan Mariánskych Lázní* a pod. V tejto súvislosti možno spomenúť, že sa u nás tradične hovorí o obyvateľských menách, autorka však správne pripomína, že sú to osobné mená motivované príslušnosťou k miestu v širokom zmysle, pričom pod pojem príslušnosť zahŕňa pôvod alebo trvalý pobyt, napr. *Pražan* je rodák z Prahy i obyvateľ Prahy. Podľa toho pri presnom určení musíme namiesto derivátov používať príslušné opisné a či perifrastické vyjadrenia.

Siedmu časť tejto príručky, t. j. *Abecedný zoznam miestnych názvov*, možno pokladať za pendant časti *Slovenské miestne názvy a obyvateľské mená*, ktorá ako dodatok vyšla v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka, kde sa uvádzajú aj prídavné mená, hoci sa o nich v názve nehovorí. Posudzovaná príručka v abecednom zozname prináša z derivátov iba prídavné mená, formy obyvateľských mien neuvádza. Nazdávame sa, že praktická hodnota tejto príručky by sa bola ešte zvýšila, keby sa v nej boli uviedli aj formy obyvateľských mien, hoci sme si vedomí toho, že niektoré takéto formy môžu byť problematické z hľadiska pomeru spisovného a regionálneho úzu alebo z hľadiska dynamiky a vývinových tendencií, ktoré sa prejavujú v tejto oblasti pomenovaní.

Autorkine výklady sú založené na veľmi dobrom poznaní českej, ale aj inej odbornej onomastickej literatúry a opierajú sa aj o dobré poznanie citlivých miest, ktoré sa v širokej verejnosti vyskytujú pri používaní takýchto názvov a ich derivátov. Príručka predstavuje neobyčajne vydarenú syntézu odborného, vedeckého pohľadu na české a moravské miestne názvy a popularizácie týchto poznatkov. Ukazuje, že dobre popularizovať isté vedecké poznatky môže iba ten, kto je bytostne doma v príslušnej vednej disciplíne, komu sú dôverne známe široké horizonty, ale aj jednotlivé drobnosti z danej problematiky.

Ladislav Dvonč

Správy z babylonskej veže

(BLAŽEK, B.: *Zprávy z babylónské věže*. Praha, Albatros 1984. 208 s.).

Rad popularizačných publikácií z odboru jazykovedy v poslednom čase až prekvapujúco rýchlo rastie. Po knihách J. Mistríka, J. Chloupka, K. Koževníkové, J. Jelínka a V. Styblíka, aby sme spomenuli aspoň niektoré, sa objavuje ďalšia — kniha *Zprávy z babylónské věže*.

Kniha je zaujímavá už tým, že ju nenapísal jazykovedec. B. Blažek je totiž metodológ, vedecký pracovník Ekologického ústavu ČSAV, ale aj autor úspešnej knihy *Mezi vědou a nevědou* (Praha, Pressfoto 1978), ktorú venoval „vedeckej činnosti podivínov“ z oblasti kozmológie, literatúry a fyziky. Skutočnosť, že autor je vášnivým zberateľom kuriozít, sa nemohla neodraziť ani v jeho knihe z oblasti jazykovedy. Uvádzajú sa tu mnohé kuriózne práce a zaujímavosti z rôznych jej odvetví: psycholingvistiky, sociolingvistiky, etymológie, teórie informácie, semiotiky atď. Podobne ako v jeho prvej knihe aj tu viedla autorovo pero snaha písať o veciach čo možno najživšie a najzaujímavejšie, na čo si zvolil jedinú vhodnú formu: vtipný a svieži dialóg s čitateľom, ľahký esejistický štýl a provokujúce kladenie otázok aj pri veciach, ktoré sa pre školometskú výučbu zdali vždy samozrejmými.

Kniha sa delí na tri celky: 1. *Stavebnica alebo čím* (s. 7—110), 2. *Modely alebo o čom* (s. 115—156) a 3. *Hry, experimenty, testy a príbehy alebo prečo* (s. 159—207), ktoré sa ďalej členia na veľké množstvo esejisticky ladených kapitoliek, ako o tom svedčia aj ich názvy uvádzané vždy vo forme otázok: *Prečo je viac spoluhlások ako samohlások? Čomu sa reč podobá viac: korálkam alebo niti? Sú vôbec v reči potrebné slová? Koľkými spôsobmi sa dá zároveň klamať i neklamať? Prečo sa nemá ukazovať?* a pod. Medzi tieto útvary, ktorých je tridsaťsedem, zaraďuje autor fiktívne úryvky z literatúry, ktoré istým spôsobom ilustrujú alebo rozvíjajú prebraté poznatky. Okrem toho sa k príslušným tematickým okruhom uvádzajú aj rôzne testy, experimenty a hry. Kým spomínané fiktívne pasáže sú všetky napísané sviežo a ľahko, hodnota uvádzaných testov a hier sa nám zdá sporná. Ich užitočnosť o príťažlivosť sa znižuje tým, že mnohé z nich sú farbové a navyše všetky pôsobia v texte vlastných výkladov retardujúco a zbytočne ho rozdrbujú.

V prvej časti analyzuje autor niektoré javy z oblasti hláskoslovia, grafiky, morfológie a skladby. Zaujímavé sú kapitolky o tom, prečo je viac spoluhlások než samohlások, nie je však presný údaj, že v jazykoch sveta sa počet samohlások pohybuje od dvoch do dvanástich (porov. prípad kibardčiny, kaukazského jazyka s jedinou samohláskou). Za vydarené treba považovať aj kapitolky o vzťahu samohlások a spoluhlások a o „falošnej“ abecede, ktorá sa ináč píše a ináč číta. Nie sú to však ani zďaleka Angličania či Francúzi, čo majú najzložitejší pravopis, lebo, ako je známe, v porovnaní so slabičným písmom Tibeťanov predstavujú ich abecedy veľmi pravidelné a jednoduché ortografické systavy.

Druhá časť je venovaná najmä problematike významu, o čom svedčia aj otázky ako názvy kapitoliek: *Odkiaľ pochádza význam? Ako poznávame, o čom reč hovorí? Je nejaký liek proti strácaniu významu? O čom vlastne hovorí vlastné mená?* a pod. Tretia časť prináša zasa úvahy o jazykovej rozmanitosti, pravdivosti vyjadrovania, o konvenciách pri komunikovaní a o dorozumevaní vôbec (*Čo keď hlásky predsa len niečo znamenajú? Čo všetko nám hovorí stolička? — semiotická kapitolka, Sú vôbec paradoxy paradoxné? Ako to bolo s babylonskou vežou?*).

Autor si pritom nemyslí, že je veľkým trestom pre obyvateľov tejto planéty, že hovoria rozmanitými jazykmi a že by bolo lepšie, keby všetci hovorili jediným jazykom. Táto predstava je preňho rovnako nelákavá a neprijateľná

ako napr. predstava o svete obývanom jediným druhom živočíchov. Pripájame sa k autorovi najmä tam, kde prichádza k myšlienke, že každý jazyk môže ľuďom sprostredkovať špecifický obraz sveta a predstavuje jeho špecifické videnie (porov. k tomu najmä knihu *Jazyky sveta* od V. Krupu, J. Genzora a L. Drozdíka — Bratislava, Obzor 1983).

Správy z babylonskej veže zrejme nie sú určené na sústavné čítanie, nie je to učebnica jazykovedy, ale sú to skôr noviny so živo a pútavo napísanými exkurziami do najrozmanitejších oblastí, tak či onak spätých s jazykom a jazykovedou. Nepochybne takéto zábavné popularizovanie jazykovedy, vhodne doplnené ilustráciami V. Kabáta, môže výrazne prispieť k rozširovaniu poznatkov i záujmu o túto vednú oblasť v širokej obci čitateľov.

Slavo Ondrejovič

O jazyku jednej reprezentačnej publikácie pre deti a mládež

(ČINČURA, J. — MARIOT, P.: Hlavné mestá európskych štátov. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1985. 279 s.)

Súčasná mimoriadna obľuba faktografickej literatúry nie je obmedzená len na dospelých čitateľov. Svoj okruh priaznivcov si nachádza aj medzi deťmi a mládežou. Im všetkým vychádza v ústrety edičná prax vydavateľstva Mladé letá, ktoré v posledných rokoch vydalo niekoľko hodnotných a zaujímavých titulov. Do tohto radu patrí aj knižka autorov J. Činčuru a P. Mariota *Hlavné mestá európskych štátov*, ktorá vyšla na sklonku minulého roka s určením pre čitateľov od 11 rokov.

Žánrovo nemožno knižku jednoznačne zaradiť. Autori v úvode upozorňujú, že „naše rozprávanie nechce nahradiť turistického sprievodcu po hlavných mestách európskych štátov, ale sprostredkovať prvé bližšie dojmy o nich“. A naozaj, hoci sú informácie o hlavných mestách encyklopedicky abecedne usporiadané, nejde v pravom zmysle slova o encyklopédiu. Jednoznačne nejde však ani o cestopis, ani o reportáž — text knihy je kdesi uprostred týchto žánrov. Čo však výrazne zaujme, je mimoriadne kultivovaný a bohatý jazyk publikácie. Faktografická literatúra určená deťom a mládeži musí brať do úvahy rozumovú pripravenosť a čitateľskú skúsenosť prijímateľov. Musí rešpektovať osobitosti detskej psychiky a citlivo vyvážiť „fakty“ a „literatúru“. Domnievame sa, že sa to autorom podarilo aj napriek neľahkej úlohe, ktorú mali pred sebou. Veď vytvoriť portrétnu pohľadnicu tridsiatich troch európskych miest a vyhnúť sa pritom stereotypu si vyžiadalo nemalé autorské úsilie a invenciu.

Autori vychádzali z vlastného poznania veci, preto sa vzdali strohého a neosobného informačného postupu turistických sprievodcov. Vzhľadom na tému sa nemohli vyhnúť informačnému a opisnému slohovému postupu, vedome ho však subjektivizujú a dynamizujú. Sriedajú uhol pohľadu, na jednotlivé mestá pozerajú očami návštevníka, inokedy jeho obyvateľa, prípadne aj

významnej historickej osobnosti, ktorá v danom meste žila a pôsobila. Preto striedajú aj zámennú a slovesnú osobu. Okrem informácie a opisu si v jednotlivých portrétoch našlo miesto aj rozprávanie, a to v podobe útržkov legend, povestí a mýtov, ako aj bežné rozprávanie o každodennom živote daného mesta. Na mnohých miestach nájdeme aj úvahovo ladené výkladové pasáže. A práve štylisticky vyvážená miera medzi subjektívnym a objektívnym prvkom je základom príťažlivého a dynamického jazyka publikácie. Odcitujeme ukážku, kde sa táto tendencia výrazne prejavuje: *Cestou do školy či na prechádzku zašiel si občas na veľké Münsterské námestie v strede mesta. Len pred niekoľkými desaťročiami na ňom postavili radnicu, v ktorej sídlil starosta. No mladého Ludwiga van Beethovena väčšmi zaujal ruch pred ňou. Obchodníci zo širokého okolia, štachtíci i obyčajní ľudia, sem-tam i potulní muzikanti vytvárali prostredie, v ktorom sa miešal hovor so smiechom, hlasité vykrikovanie s gagotom husí, hrmot vozov s cvendžaním konských podkov. Citlivý sluch mladého Ludwiga jasne vnímal tieto prirodzené zvuky a možno si ich v duchu premieňal na melódie. A keď si jeho uši žiadali trochu odpočinúť, zašiel do blízkeho kostola, ktorý už od začiatku 13. storočia stál v centre Bonnu. Jeho päť veží sa týčilo k oblohe ako ostré ihlany z detskej stavebnice. Malý chlapec s hustými vlasmi a bystrým pohľadom sedel v tichu chladného kostola a v hlave mu virili melódie, ktorými sa neskôr preslávil na celom svete. Keď mal 22 rokov, odišiel z Bonnu do Viedne a tam vytvoril svoje najvýznamnejšie diela* [s. 64].

Objektívnosť sa prejavuje najmä v syntaxi. Je pomerne stereotypná, založená na jednoduchých rozvitých oznamovacích vetách, jednoduchých súvetiach; zo zložených súvetí sú najpočetnejšie zastúpené trojčlenné súvetia s prívlastkovou vedľajšou vetou a prídastovými konštrukciami. Na vetrnej rovine expresivizujú autori zriedkavo. Z tohto hľadiska sú charakteristické len enumeračné konštrukcie s viacnásobnými vetrnými členmi, ktoré spĺňajú dokumentačnú a konkretizačnú funkciu. Napr.: *V rozľahlom múzeu umiestnenom v 116 metrov dlhej budove, postavenej ešte pred našim letopočtom, sa uchovávali sošky, vázy, poháre, taniere a iné predmety, ...* [s. 32]; *Za slnečného dňa žiari sídlisko čiernou, oranžovou, zlatou, striebornou, zelenou, modrou a ďalšími farbami* [s. 192]. Autori zriedkavo striedajú modálnosť viet a len náznakovito dialogizujú prejav priamym obracaním sa na čitateľa.

Nenápadná syntax je vyvážená bohatou a pestrú lexikou so širokým rozpätím štylisticky príznakových slov. Zaujme aj používanie neošúchaných a nekliséovitých frázem a názorných prirovnaní, ktoré sa často vyberajú zo slovenských reálií. Úsilie o názornosť a priblíženie sa mladému čitateľovi je príznačnou črtou celého textu. Už samy fakty sa vyberajú tak, aby boli skúsenostnému obzoru detí čo najbližšie. Uvádzajú sa len najdôležitejšie časové údaje. Číselné údaje sa nevysúvajú nad text, ale sa doň organicky včleňujú. Napr.: *Ak by sme náhodne vybrali 100 Švajčiarov, skoro sedemdesiat z nich by hovorilo po nemecky, asi dvadsať by sa dorozumievalo po francúzsky a len necelých desať by používalo taliančinu* [s. 55]. Dynamizuje sa aj bohatá frekventovaná originálnou slovesnou metaforou, založenou na jednoduchšej podobnosti, ktorá dodáva textu istú ľahkosť až hravosť: *Rieka sa bezstarostne klukatila Švajčiarskou plošinou. Na mieste, kde dnes stojí Bern, narazila na*

prekážku. Musela ju obísť veľkým oblúkom, v ktorom zovrela úzky ostroh zeme z troch strán (s. 57).

Kniha upúta aj precíznou jazykovou redakciou s mizivým počtom nápadnejších odchýlok od normy. Osobitne treba zdôrazniť aj grafickú úpravu s množstvom farebných fotografií, ktoré nielen ilustrujú text, ale sú aj jeho rovnocenným poznávacím partnerom, navyše s osobitným komentárom.

Na záver ešte niekoľko poznámok: Nazdávame sa, že by sa mohlo zjednotiť uvádzanie slovenského prekladu niektorých cudzích názvov, čo sa v texte dôsledne nedodržiava. Ďalej by stálo za uváženie, či by sa mená jednotlivých miest nemali uviesť aspoň v zhrňujúcom prehľade aj v ich originálnej, nielen slovenskej podobe. Okrem toho by čitateľ iste privítal aj stručný výslovnostný slovníček najčastejšie používaných cudzích mien.

Kniha *Hlavné mestá európskych štátov* spĺňa kritériá dobrej detskej literatúry, ako ich uvádza Slovník literárnej teórie, totiž „vyvolávať podnety na poznávanie nových reálií a nenásilne vytvárať kritériá mravného a estetického hodnotenia“. Dodajme, že sa takisto stáva podnetom na rozvíjanie kultúrneho vzťahu k rodnému jazyku. Je príkladom modernej kultivovanej faktografickej literatúry určenej nielen deťom a mládeži, ale aj čitateľom, ktorí už prekročili mládežnícky vek. Pre svoj dynamický a príťažlivý jazyk by mohla nájsť uplatnenie aj v školskej praxi, a to aj na hodinách slovenského jazyka, a prispieť tak k príťažlivému využívaniu medzipredmetových vzťahov.

Dana Slančová

SPYTOVALI STE SA

Chemipur — označenie čistej chemikálie, resp. chemicky čistej látky. — Ing. M. Pleško, CHZJD, Bratislava: „Náš podnik začína vyrábať skupinu výrobkov pod spoločným označením *čisté chemikálie (chemicky čisté látky)*. Vypísali sme súťaž na pomenovanie týchto výrobkov jedným výstižným názvom. Dostali sme 64 návrhov a prosíme, aby ste ich posúdili s prihliadnutím na svetové jazyky (najmä ruštinu, angličtinu, nemčinu), na ľahkú výslovnosť v slovenčine aj v spomenutých jazykoch, na výstižnosť, nezameniteľnosť s inými názvami atď.“

Zo súboru 64 navrhovaných názvov uvádzame informatívne názvy *DIMITRONIC, DIKRONIK, DIMIPUR, DIMITROKVANT, DIMITROV, DIMITRON, CHEMDIPUR, CHEMIPUR, CHZJD, CHEMODIPURIT, VISTRONIC, QUANTICLEAN*. Aj z tohto výberového výpočtu sú zreteľné dve veci: 1. ide o reklamné názvy, 2. ide o zreteľné úsilie zakomponovať do názvu časť mena *Dimitrov*, ktoré je súčasťou oficiálneho názvu podniku, resp. časť hovorového názvu podniku, t. j. slova *dimitrovka*. Toto úsilie sa premietlo do názvov *DIMITRON, DIMITROKVANT, DIMITRONIC* a i.

Zaradenie posudzovaného súboru názvov medzi reklamné názvy má priame dôsledky na postoj k nim z hľadiska jazykovej kultúry. Pri tvorení mnohých

takýchto názvov sa totiž dostávajú výrazne do úzadia gramatické a slovo-
tvorné pravidlá platné v danom jazyku a uprednostňuje sa atraktivnosť, za-
pamätateľnosť, ľahká výslovnosť a ďalšie vlastnosti (podrobnejšie porov. E.
Ríšová, *Názvy výrobkov a ich motivácia*. Kultúra slova, 18, 1984, s. 214). Popri
výbere domácich slov na tvorenie reklamných názvov (*Zmäč*, *Namo* — názvy
pracích prostriedkov), popri prevzatých slovách (*Universal* — druh nábytku,
Kolos — kombajn), popri metaforických názvoch (*Mustang* — motocykel,
Čajka — automobil) atď. sa veľké množstvo reklamných názvov tvorí skla-
daním začiatočných slabík alebo hlások viacslovného oficiálneho názvu pod-
niku, výrobku ap. Značná časť názvov uvedeného súboru je utvorená zlože-
ním istých častí dvoch alebo viacerých slov do samostatného celku (*Farma-
pur*, *Mikroelektrón*, *Difosmed*), ale iba v niektorých názvoch sa realizuje iden-
tifikovateľná a vecne príliehavá motivácia. Ak vezmeme do úvahy, že objektom
pomenovania je chemikália a motívom jej vlastnosť (čistosť), potom za naj-
primeranejšie treba pokladať také názvy, v ktorých sa odrážajú obidva prvky,
objekt aj jeho podstatná vlastnosť. Tejto požiadavke z predloženého súboru
najviac vyhovujú návrhy *Chemipur*, *Chemdipur*. V prvom prípade názov vznikol
spojením časti slova *chemikália* a časti latinského slova *purus* (= čistý),
v druhom prípade ide o pokus prvkom *-di-* zachytiť aj čosi z názvu podniku
(prvú slabiku mena *Dimitrov* alebo názvu *dimitrovka*). Z dvojice *Chemipur*,
Chemdipur odporúčame uprednostniť prvú podobu, lebo v podstate spĺňa po-
žiadavky, ktoré sa kladú na reklamný názov, vyhovuje požiadavkám objedná-
vateľa, a najmä dobre odráža podstatnú vlastnosť pomenovaného objektu aj
sám objekt. Pri ostatných navrhovaných názvoch takáto väzba buď vôbec
nejestvuje (porov. *Dimitronic*, *Dikronik* a i.), buď je značne slabšia (*Farma-
pur*), a tak návrhy vyznievajú len ako nezáväzná hra sa slovami a ich čas-
tami.

Ivan Masár

Vrátenka. — Čitateľ z Banskej Bystrice: „Nedávno som sa stretol v Štátnej
vedeckej knižnici v Banskej Bystrici v požičovni literatúry s tým, že knihov-
níci pomenúvajú podstatným menom *vrátenka* potvrdenie o vrátení knižnič-
nej jednotky. Je slovo *vrátenka* z jazykovej stránky v poriadku?“

Sami sme sa presvedčili, že slovo *vrátenka* sa v oddelení služieb čitateľom
spomínanej knižnice používa tak často ako veľmi frekventované slová *žia-
danka* a *upomienka*. Slovo *vrátenka* nie je zachytené v knižničných slovní-
koch a ani v akademickom Slovníku slovenského jazyka. *Žiadanka* sa v
Slovenskej knižničnej terminológii — Výkladový slovník (Martin, Matica
slovenská 1965. 164 s.) vykladá ako formulár, ktorého vyplnením žiada čita-
teľ výpožičku určitej knižničnej jednotky a na ktorom súčasne podpisom dáva
záruku za knižničnú jednotku (v prípade, že knižnica nepoužíva osobitné
výpožičné potvrdenky).

V Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici, podobne ako v iných, pre-
dovšetkým vedeckých knižniciach, vyplní čitateľ *žiadanku* dvakrát. Keď žia-
danú knihu dostane, stáva sa zo *žiadanky* výpožičný lístok, pričom jedna žia-
danka je vložená do jeho čitateľského listu a druhá je zaradená do absenč-

ného katológu. V niektorých knižniciach sa žiadanka vyplní iba raz a dvojmo sa vyplňa osobitný výpožičný lístok. Pri vrátení knižničnej jednotky sa obidve žiadanky, resp. obidve časti výpožičného lístka označia pečiatkou, ktorá obsahuje názov a sídlo knižnice, presný dátum a výraz *vrátené*. Týmto označením sa so žiadanky stáva *vrátenka*; jednu vrátenku dostane ako potvrdenie o vrátení čitateľ, druhú si ponecháva na štatistické ciele knižnica.

Trpné prídastie *vrátené* motivovalo knihovníkov, aby vytvorili z neurčítke slovesa *vrátiť* príponou *-enka* podstatné meno *vrátenka*, ktoré má význam „potvrdenie o vrátení konkrétnej knižničnej jednotky“.

Prípona *-enka* so závislým variantom *-ienka* je novšia, v minulosti sa vyskytovala veľmi málo. V knihe J. Horeckého *Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov* [Bratislava, SPN 1971, s. 126] sa dozvieme, že prípona *-enka* je typická najmä v názvoch rozličných listín a poukazov utvorených od slovesných základov i od podstatných mien, napr. *ustupenka*, *poistenka*, *potvrdenka*, *zloženka*, *navštiivenka*, *električenka*.

V súčasnosti má podstatné meno *vrátenka* charakter profesionalizmu z oblasti knihovníctva. So zreteľom na jeho jasnú motivovanosť a na to, že bolo utvorené v súčasnosti už bežným slovtvorným postupom, sú všetky predpoklady, aby sa stalo plnohodnotným knihovníckym termínom s významom „potvrdenie o vrátení knižničnej jednotky“. To, pravda, nevylučuje používanie slova *vrátenka* aj v iných oblastiach, kde treba vydávať potvrdenia o vrátení niečoho.

Pavol Oďaloš

Urobiť si o niečom záver. — N. D. z Bratislavy nám píše: „Nedávno som v náhodne počutom rozhovore zachytila vyjadrenie *Už som si urobil o veci uzáver*. Neviem, či je toto vyjadrenie jazykovo správne.“

Čitateľku, ktorej sa zazdalo, že na vyjadrení *urobiť si uzáver* nie je čosi v poriadku, jazykový cit nesklamal. Vzbudzuje v ňom pozornosť slovo *uzáver*. Pri uvažovaní o tomto slove treba siahnuť za jazykovými príručkami. V Slovníku slovenského jazyka 4 [Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964; ďalej SSJ] sa na s. 743 uvádza niekoľko významov slova *uzáver*. V prvom z nich sa slovo *uzáver* vysvetľuje ako zariadenie na uzavieranie niečoho. Z vysvetlenia je očividné, že ide o všeobecné pomenovanie konkrétnych prostriedkov na uzavieranie. V tomto význame sa slovo *uzáver* uplatňuje predovšetkým vo sfére odborného vyjadrovania. Napr. v stavebníckej terminológii sa rozlišuje viacero druhov uzáverov: *vtokový uzáver vodnej elektrárne*, *uzáver plavebnej komory*, *hlavný uzáver domového plynovodu*, *hlavný uzáver domového vodovodu* a ďalšie [Stavebnícky náučný slovník III/2. Bratislava, SVTL 1965]. V nábytkárskom priemysle sa slovom *uzáver* pomenúva jednoduché uzatváracie kovanie na pohyblivé elementy ovládané bez kľúča [ČSN 91 0000 Názvoslovie v nábytkárskom priemysle], v banskom priemysle je známy napr. termín *pohyblivý uzáver* [ON 44 0001 Banské názvoslovie. Základné pojmy]. V železničnej prevádzke sú bežné termíny *uzáver dvier kontajnera*, *nasadzovací uzáver*, *skrutkovací uzáver*, *pákový uzáver*. V tejto oblasti sa slovo *uzáver* vykladá takto: „všeobecný názov pre uzavieracie prostriedky, súčasti obalov

a spoje [zvar, šev, zlepenie], ktorými sa obal uzaviera“ (Slovník železnično-prepravnej prevádzky II. Bratislava, Veda 1977).

V SSJ sa pri slove *uzáver* uvádza aj druhý význam „uzavretie, zavretie, zamedzenie prístupu“, ktorý je bežný napr. v spojeniach *uzáver cesty, stavebný uzáver*. Posledný z významov, ktorý sa uvádza v SSJ, je význam „vývod, záver, konklúzia“ s týmto dokladovým materiálom: *dospieť k uzáveru, vyvodiť z niečoho uzáveru*.

Práve tento význam slova *uzáver* je predmetom pochybností našej pisateľky. Jeho výskyt v súčasnej spisovnej slovenčine možno zistiť z najnovšieho dokladového materiálu v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. V dokladoch z posledných desiatich rokov sme sa so slovom *uzáver* vo význame „vývod, záver, konklúzia“ stretli iba raz, a to v tomto texte: *K tomuto mierovému uzáveru prišiel Jakub už vo svojej izbe, zakrútený v deke, keď znova preberal všetky detaily okolo dobrodružstva so sklom*. [E. Gašparová: Otvorené dni] — V dokladoch sme oveľa častejšie našli v spomenutom význame, teda vo význame „výsledok získaný poznávacou činnosťou“ slovo *záver*, ktoré v súčasnosti úspešne konkuruje slovu *uzáver* v tlači, v odborných i umeleckých textoch. Uvedieme niekoľko dokladov: *Referát k rozpracovaniu záverov zjazdu predniesol...* [Večerník] — *To stojí nepochybne za zamyslenie a z tohto faktu treba čo najrýchlejšie vyvodiť primerané závery*. [Večerník] — *Zriadenie veľkopredajne v tržnici dokumentuje plnenie záverov 7. pléna ÚV KSČ a ÚV KSS...* [Večerník] — *Nie, povedal Moriak, už sa blížim k záveru*. [J. Kot: Kolkáreň] — *Usilovne si trápí ťažkú myseľ, aby správne zaregistroval to, čo práve počul, a vyvodiť z toho pravdepodobné závery*. [I. Habaj: 7 poviedok] — Z dokladov na používanie slov *záver* a *uzáver* v spomenutom význame je jasné, že pri jednom z významov slova *uzáver* nastala v posledných desaťročiach zmena. Kým v minulosti slovo *uzáver* označovalo aj to, čo sa v súčasnosti priliehavo vyjadruje slovom *záver*, teda „výsledok získaný poznávacou činnosťou“, dnes sa už tento význam vytráca z úzu mladšej, ale aj strednej generácie, pociťuje sa ako rušivý. To znamená, že sa spomenutý význam slova *uzáver* prehodnotil: štylisticky bezpríznačkový význam slova sa začlenil medzi štylisticky príznačkové, a to knižné významy slov, teda medzi také významy a slová, ktoré sa v bežnej reči nepoužívajú a sú charakteristické pre knižný štýl. Takto je spracované heslo *uzáver* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (v tlači), v ktorom sa vychádzalo z najnovšieho dokladového materiálu a z jazykovej praxe. Pri slove *uzáver* je tento výklad: 1. uzavierací mechanizmus; 2. zamedzenie prístupu, uzavretie, zavretie; 3. kniž. — vývod, záver.

Slovo *záver* má inú významovú štruktúru ako slovo *uzáver*. Okrem spomenutého významu „výsledok získaný uvažovaním, poznávacou činnosťou“ sa slovom *záver* označuje aj to, čo vyjadrujú slová *koniec, ukončenie, zakončenie*, napr. *záver románu, záver päťročnice, záver rokovania*. V ďalšom význame je slovo *záver* synonymné so slovom *uzáver*: okrajovo označuje zariadenie na zatváranie, na pripevňovanie niečoho, a od slova *uzáver* sa odlišuje iba spájateľnosťou. V tomto význame má slovo *záver* svoje miesto v banskej terminológii, kde sú okrem iných známe termíny *olejový záver, pieskový záver, nevýbušný záver* (ON 44 0001 Banské názvoslovie. Základné pojmy), a v

ďalších spojeniach, napr. *záver na fotografickom aparáte, záver na filmovej kamere, automatický záver* a pod.

Zhrňame: slovo *uzáver* vo význame „vývod, záver, konklúzia“ sa v súčasnosti vytráca z úzu mladšej a strednej generácie. V hovorenej reči, ale aj v písomných prejavoch sa uprednostňuje slovo *záver* a túto tendenciu radieme podporovať vo všetkých komunikačných sférach.

Katarína Hegerová

Boj proti slovu boj? — P. H. z Rovinky (Dunajská Lužná) vo svojom liste nadhadzuje, či by nebolo potrebné „bojovať proti slovu *boj*“. Vidí sa mu totiž pričasté používanie tohto slova v dennej tlači a v ostatných masovokomunikačných prostriedkoch, najmä v spojeniach ako *boj za dobrú úrodu, boj za vyššie výnosy, boj za čistotu ulíc, parkov, boj proti znečisťovaniu prostredia, boj proti nešvárom na pracovisku* atď.

Pisateľovi očividne nejde o významovo nesprávne alebo štylisticky nevhodné použitie slova *boj* v uvádzaných spojeniach, ale naráža na jeho frekvenčné preťaženie, a to najmä v spojeniach, ktoré sú ustálené (t. j. nie sú viazané iba na takéto spájanie), ale skôr stereotypné. V jazykovede sa takéto zvraty označujú ako klišé. Francúzske slovo *klišé* je pôvodne výraz z polygrafie, kde označuje prostriedok na prenášanie obrazu vyleptaného do kovovej platne alebo znamená jednoducho „odtlačok“. Súvislosť pôvodného významu s označením istého typu slovného spojenia je taká, že aj niektorý slovný zvrät je iba akýmsi odtlačkom, bezduchým, stereotypným opakovaním pôvodného. Klišé je teda netvorivé (a časté) používanie hotových rečových celkov, ktoré preberáme či už z pohodlnosti alebo z menšej schopnosti tvoriť nové. Klišéovité spojenia majú takto blízko k štylistickému kazu — frázovitosti. Tento štylistický nedostatok sa najľahšie dostáva do publicistických prejavov, kde sa tvoria akési falošné ustálené spojenia, ktoré častým opakovaním strácajú svoju účinnosť, štylisticky sa ošúchávajú. Stáva sa to pritom najviac pri slovách, resp. spojeniach, ktoré majú veľmi závažný spoločenský obsah a ktoré by sa preto mali používať iba vtedy, keď sú plne na mieste. Obsahová sila spojenia *boj za mier*, resp. *boj za rovnoprávnosť* by sa nemala devalvovať používaním slova *boj* v spojeniach označujúcich veci oveľa prozaickejšie, bežnejšie, ako napr. *boj za čistotu sídlisk, boj proti pásavke zemľakovej* atď. Dobrí štylisti, majstri slova nesiahajú v takýchto situáciách iba za synonymami slova *boj* (*zápas, úsilie, snaha, starostlivosť, hnutie* atď.), ale vedia podať svoju myšlienku novo, bez ošúchaných metafor a bez takých zvrátov, ktoré u čitateľa alebo poslucháča vzbudzujú nedôveru a často pôsobia až negatívne, dráždivo.

Mária Pisárčiková

Ľudský materiál. — Pisateľ M. D. z Nitry sa pýta, či je spoločensky a štylisticky vhodné dvojslovné pomenovanie *ľudský materiál*, s ktorým sa stretol v istom zdravotníckom časopise. Vidí sa mu, že takéto vyjadrenie je nehumánne, ba pripomína mu atmosféru z koncentračných táborov, kde človek bol pokladaný len za materiál.

Na to, aby mohli s nami aspoň čiastočne rozhodovať aj čitatelia, uvidíme aspoň výber z príkladov, ktoré nám autor listu vyexcerpoval: *Potenciálni darcovia orgánov, spermy alebo iného ľudského materiálu musia byť informovaní... — Kedykoľvek je to možné, treba takýto materiál pred použitím podrobiť sérologickej skúške. — Osobitne je to dôležité, ak materiál pochádza od neznámeho darcu alebo od umretého pacienta, na ktorého by mohla chýbať príslušná informácia.*

Slovné spojenie *ľudský materiál*, resp. v ďalšom, už známom kontexte len pomenovanie *materiál* sa používa v oblasti zdravotníctva ako prostriedok odbornej reči. Z toho vychodí, že tu ide o rýdzo nomenclárne, vecné vyjadrovanie, aké je bežné práve pre uvedený okruh jazykovej komunikácie. Keby dakto vnímal text z tejto oblasti ako emocionálne podfarbený, mohli by vzniknúť nepríjemné nedorozumenia. V jazyku je totiž prípustné všetko, ale nie všade. To je prvý argument na uspokojenie nášho čitateľa a tých, ktorých by azda znepokojoval výraz *ľudský materiál*. V tomto prípade totiž tento argument platí, keďže autor listu sám upozornil, že s uvedeným pomenovaním sa stretol v zdravotníckom časopise; ide teda o odborný štýl. Aj druhý argument v prospech pomenovania *ľudský materiál* možno vyvodit' z listu samého pisateľa. Z uvedených príkladov jasne vidieť, čo máme rozumieť pomenovaním *ľudský materiál*; je to zväčša darovaná krv, ľudské orgány darované na transplantáciu, resp. na vedecký výskum a pod. Nejde tu teda o ľudí samých, ale iba o časti ľudského organizmu. Preto v tomto prípade nepokladáme za vhodnú ani analógiu s koncentračnými táborami. Práve naopak, kontext, ktorý nám poskytuje odborná zdravotnícka literatúra jednoznačne vyznieva v prospech humánnosti. Spojenie *ľudský materiál* zapadá do radu známych pomenovaní *ľudský organizmus*, *ľudský plod*, *ľudská krv*, *ľudské telo*. Pravda, ak sa za výrazom (*ľudský*) *materiál* skrývajú ľudia (napr. *mať v triede slabý materiál*), ide o spoločensky aj vecne neprimerané vyjadrenie.

Jozef Pavlovič

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 20, 1986, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v máji 1986. Register. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986

Cena Kčs 3,—

KUL
TURA
SLOVA